

GENEROLO JONO ŽEMAIČIO LIETUVOS KARO AKADEMIJA

Nortautas Statkus
Kęstutis Paulauskas

**TARP GEOPOLITIKOS IR POSTMODERNO:
kur link sukti Lietuvos užsienio politikai?**

Vilnius 2008

UDK 327 (474.5)

St-116

Knyga „Tarp geopolitikos ir postmoderno: kur link sukti Lietuvos užsienio politikai?“ apsvaistyta ir rekomenduota spausdinti kaip studijų šaltinis Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademijos Politikos mokslų katedros posėdyje 2007 m. sausio 29 d. (protokolas Nr. 1).

Atsakingasis redaktorius dr. Gediminas Vitkus

Recenzentai: Dovilė Jakniūnaitė ir dr. Gediminas Vitkus

© Nortautas Statkus, 2008

© Kęstutis Paulauskas, 2008

© Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija, 2008

ISBN 978-9955-423-67-6

Turinys

Ivadas.....	4
1. Šiuolaikinė tarptautinių santykių teorija: racionalizmo ir konstruktyvizmo ginčas.....	7
1.1. Realistų ir konstruktyvistų valstybių elgesio motyvų interpretacijos – tarp interesų ir tapatybės	10
1.2. Saugumas – kai nėra grėsmių interesams ir tapatybei	19
1.3. Teorijos ir praktikos kryžkelė: prieštaringos rekomendacijos valstybių užsienio politikai plėtoti.....	27
2. Lietuvos užsienio politikos strategijos sąsajos.....	34
2.1. Tarp geopolitinių ir tapatybės imperatyvų.....	34
2.2. Transatlantinė politika.....	40
2.2.1. Tarp eurokontinentalizmo ir euroatlantizmo	40
2.2.2. Lietuvos transatlantinės politikos gairės sustojus ES Konstitucijos ratifikavimo procesui.....	43
2.3. Europos politika	46
2.3.1. Integracijos gilinimo klausimas.....	48
2.3.2. Bendroji užsienio ir saugumo politika	50
2.3.3. ES plėtros politika	55
2.4. Rytų politika: santykiai su Rusija ir Baltarusija	59
Išvados.....	63
Literatūra	67

Įvadas

Lietuvos politologai ir ypač tarptautinių santykių, užsienio politikos ekspertai bei apžvalgininkai viešose diskusijose dažnai kaltinami mokslškumo, teorinio savo pateikiamos analizės pagrindimo stoka. Problema iš tikrųjų dvejiopa. Pirma, lietuviai politologai sunkiai skinasi kelią į tarptautinius vandenis. Lietuvos autorių publikacijos pagrindiniuose tarptautiniams santykiams skirtuose leidiniuose pasirodo labai retai. Nors pamažu daugiau lietuvių politologų įsitraukia į Europos tarptautinių santykių disciplinos diskursą, jis vis dar tebėra labai ribotas. Egzistuoja keletas gana objektyvių priežasčių, kodėl taip yra: išteklių stoka ir kalbos barjeras neleidžia būti išgirstiems ir patraukti kitų Europos valstybių ar juolab JAV dėmesį. Antra, pati tarptautinių santykių disciplina yra fragmentuota: egzistuoja ryškios schizmos tiek tarp amerikietiškosios ir europietiškosios tarptautinių santykių tradicijų, tiek tarp atskirų teorinių paradigmu. Jos neleidžia tarptautiniams santykiams priartėti prie „normalaus“ mokslo statuso, todėl kritikų kaltinimai dėl beletristinės ar astrologinės dalyko prigimties neretai yra pagrįsti.

Šios knygos autoriai taip pat ėmėsi gana avantiūristiškos užduoties – siekė glaustai apžvelgti svarbiausius dabartinės tarptautinių santykių disciplinos būklės aspektus ir į tai atsižvelgdami įvertinti Lietuvos užsienio politikos analizę bei praktiką. Tai rodo ir jos struktūra. Pirmojoje dalyje jie pakaitomis nagrinėja šiuo metu vyraujančių paradigmu – racionalizmo ir konstruktyvizmo – pagrindinius postulatus, antrojoje – prijaučiantieji skirtingoms mokykloms, tarpusavyje polemizuoja dėl galimų Lietuvos užsienio politikos alternatyvų ir, remdamiesi skirtingomis teorinėmis prielaidomis, teikia atitinkamas rekomendacijas, kaip Lietuva turėtų elgtis dalyvaudama tarptautinėje politikoje.

Lietuvai įstojus į ES ir NATO buvo pasiekti du nuo Nepriklausomybės laikų svarbiausi užsienio politikos tikslai. Natūraliai iškilo būtinybė peržiūrėti ir atnaujinti užsienio politikos gaires bei kryptis. Iš dalies pakitusią Lietuvos užsienio politikos viziją bei misiją atspindi 2004 m. dalies Lietuvos politinio elito

suformuluota vadinamoji „Naujosios Lietuvos užsienio politikos“ samprata¹. Pagrindinė jos nuostata – Lietuva turi tapti regiono lydere. Iš esmės tai reikštų Lietuvos pastangas „<...> tapti aktyvia, matoma pasaulyje ir įtakinga regione valstybe, siekiančia toliau plėsti saugumo ir stabilumo zoną Europoje ir jos kaimynystėje, išlikti aktyvia tarptautinės bendruomenės nare, plėtoti regione solidarumo, pasitikėjimo ir skaidrumo politiką, toliau skleisti demokratines vertybes.“²

„Naujosios Lietuvos užsienio politikos“ viziją detalizavo Lietuvos Respublikos Seimo rezoliucija, kurioje deklaruojama, kad Lietuva sieks „tapti aktyvia, matoma pasaulyje ir įtakinga regione valstybe; <...> pasinaudoti visomis narystės Europos Sąjungoje bei NATO teikiamomis galimybėmis ir ištekiais, kad per įmanomai trumpesnę laiką Lietuva taptų saugia, klestinčia, konkurencinga, modernios ekonomikos valstybe; <...> aktyviai dalyvauti kuriant ir įgyvendinant Europos Sąjungos politiką, stiprinti Europos Sąjungos ekonominę bei socialinę darną ir pasaulinę įtaką.“³

Taip pat būtina paminėti Lietuvos politinių partijų susitarimą „Dėl pagrindinių valstybės užsienio politikos tikslų ir uždavinių 2004–2008 metais“, kuris iš esmės atkartoja minėtų dokumentų svarbiausias mintis dėl Lietuvos siekių tapti „aktyviu ir patraukliu tarpregioninio bendradarbiavimo centru, skleidžiančiu euroatlantines vertybes, tolerancijos ir bendradarbiavimo dvasią, jungiančiu kultūras ir civilizacijas.“⁴ Šis dokumentas taip pat šiek tiek detalizuoja būdus, nurodo, kaip pasiekti „Naujosios Lietuvos užsienio politikos“ tikslus, pavyzdžiui, „įtvirtinti Lietuvą NATO, Europos Sąjungoje ir kitose tarptautinėse struktūrose, užtikrinti visavertį ir aktyvų Lietuvos dalyvavimą priimant svarbiausius šių struktūrų sprendimus. Išnaudoti Lietuvos geografinius, istorinius ir kultūrinius ypatumus, išplėtoti geros kaimynystės patirtį. Sustiprinti NATO ir Europos Sąjungos tarptautinį vaidmenį, užtikrinti euroatlantinių struktūrų efektyvumą, skatinti euroatlantinį bendradarbiavimą ir euroatlantinių vertybių sklaidą.“ Susitarimas taip pat numato kai kuriuos konkrečius 2004–2008

¹ Žr.: Laikinojo prezidento A. Paulausko kalba Vilniaus universitete „Naujoji Lietuvos užsienio politika“, 2004 m. gegužės 24 d., <http://paulauskas.president.lt/one.phtml?id=4994>

² Lietuvos Respublikos Seimo rezoliucija „Dėl Lietuvos Respublikos užsienio politikos krypties Lietuvai tapus visateise NATO nare ir Europos Sąjungos nare“. Vilnius, 2004-05-01.

³ Ten pat.

⁴ Lietuvos Respublikos politinių partijų susitarimas „Dėl pagrindinių valstybės užsienio politikos tikslų ir uždavinių 2004–2008 metais“. Vilnius, 2004-10-05.

metų Lietuvos uždavinius, pavyzdžiui, sparčiai ratifikuoti sutartį dėl Europos Konstitucijos, skubiai prisijungti prie ekonominės ir pinigų sąjungos bei Šengeno erdvės, prisitaikyti prie ES standartų, pirmininkauti ESBO 2010 metais ir 2014–2015 metais tapti JTO Saugumo Tarybos nare.⁵

Tačiau tiek akademinės bendruomenės, tiek platesnėse viešose diskusijose tokios vizijos įgyvendinimo galimybės nebuvo smulkiau išnagrinėtos. Juoba kad nebuvo kritiškai įvertintos racionalistiniu determinizmu grindžiamos šių nuostatų prielaidos ar aptarta alternatyvios užsienio politikos galimybė. Knygos autorių nuomone, Lietuvos užsienio politikos teorinių prielaidų nuoseklus aptarimas galėtų atskleisti naudingų praktinei Lietuvos užsienio politikai įžvalgų, jai įstojus į NATO ir ES.

⁵ Ten pat.

1. Šiuolaikinė tarptautinių santykių teorija: racionalizmo ir konstruktyvizmo ginčas

Realistai, o vėliau ir neorealistai ilgą laiką buvo savotiški tarptautinių santykių teorijos diktatoriai. Būtent jie sprendavo, kokia yra tarptautinių santykių prigimtis, kas sudaro „suvereniteto“, „saugumo“, „intereso“ ir kitų pagrindinių koncepcijų turinį. Bet kokie kritiniai požiūriai likdavo šios politikos vadinamosiose paraštėse: jie ne tik neturėjo jokių galimybių veikti valstybių politikos, bet negalėjo prasimušti net į pagrindinius tarptautinių santykių žurnalus⁶. Šaltojo karo pabaiga sudavė žeminantį smūgį neorealistų citadelei. Jo „saugumo dilema“ buvo neorealizmo centrinių tezių šaltinis, tačiau neorealistai ne tik nenumatė šaltojo karo pabaigos: jie negalėjo jos paaiškinti net *post factum*⁷ ir net jam pasibaigus toliau teikė visiškai klaidingas ateities prognozes⁸. Šaltojo karo pabaiga taip sukompromitavo neorealizmą, kad kai kurie jo apologetai ėmė desperatiškai klausti: „Ar kas nors dar tebėra neorealistas?“⁹

Kartu su šaltojo karo pabaiga iš esmės pasikeitė ir fronto linija tarp pagrindinių teorinių srovių. 1970–1980-aisiais „didieji debatai“ vyko tarp realizmo, liberalizmo ir marksizmo, o nuo 1990-ųjų jie vyksta tarp racionalizmo, konstruktyvizmo ir refleksyvizmo (žr. 1 lentelę).

Racionalizmo tarptautinių santykių metateorija susiformavo įvykus O. Waverio vadinamajai „neo-neo sintezei“ (t.y. visiškai supanašėjus ir susiliejus ne-

⁶ Plačiau apie realizmo diktatūrą tarptautinių santykių srityje žr.: Booth K., „Security and Self: Reflections of a Fallen Realist“, in Krause K., Williams M. eds. *Critical Security Studies: Concepts and Cases*, London: UCL Press, 1997, p. 83–121.

⁷ Žr.: Gaddis J., „International Relations Theory and the End of the Cold War“, *International Security*, 17(3), p. 5–58.

⁸ Pavyzdžiui, J. Mearsheimeris 1990 metais pranašavo, kad visa Europa nugrims į naują chaoso ir karų liūną dėl to, kad žlugo stabilumą garantavusi bipolė sistema. Žr.: Mearsheimer J., „Back to the Future: Instability in Europe after the Cold War“, *International Security*, 15, 1, 5–56, 1990.

⁹ Žr.: Legro J., Moravcsik A., „Is Anybody Still a Realist?“, *International Security*, 24, 2, 1999, 5–55.

orealizmui ir neoliberalizmui)¹⁰. Realizmas perėmė kai kuriuos neoliberalizmo postulatus, tačiau iš esmės absorbavo neoliberalizmą kaip tokį. Galima sakyti, kad šiuo metu realistinės teorijos ir vyrauja racionalizmo paradigmoje. Racionalizmas remiasi materialistine ontologija ir pozityvistine epistemologija. Tikrovė yra reali, materialinė ir nuo stebėtojo iš esmės nepriklauso. Tai leidžia aiškiai atskirti faktus nuo idėjų, vertybinio vertinimo ir objektyviai, moksliskai juos iširti. Struktūros ir veikėjo santykio problemą racionalizmas vienareikšmiškai sprendžia holizmo naudai: struktūriniai veiksniai lemia veikėjų elgesį.

1 lentelė. Trys tarptautinių santykių paradigmos (metateorijos)

	Racionalizmas	Konstruktyvizmas	Reflektyvizmas
Ontologinis pagrindas	Tikrovė yra materialinė ir objektyvi.	Tikrovė yra socialinė ir intersubjektyvi.	
Epistemologinis pagrindas	Pozityvizmas – tikrovę galima moksliskai iširti.		Postpozityvizmas (diskurso analizė).
Fakto ir idėjos santykis	Materialiniai veiksniai yra svarbiausi, idėjos – antraeilės.	Idėjos yra neatsiejamos nuo materialinių veiksmų, kurie egzistuoja nepriklausomai nuo apibrėžimo.	Svarbiausia – idėjos, materialiniai veiksniai yra beprasmiški už diskurso ribų.
Struktūros ir veikėjo santykis	Struktūra lemia veikėjų veiksmus.	Struktūrą ir veikėjus sieja abipusis ryšys.	Struktūra yra veikėjų veiksmų padarinys.

Reflektyvizmą kaip legitimią ir lygiavertę racionalizmui tarptautinių santykių prieigą Tarptautinių studijų asociacija pripažino 1988 metais¹¹. Reflek-

¹⁰ Žr.: Neumann I., Waever O. ed., *The Future of International Relations. Masters in the Making*, London: Routledge, 1997, p.18. Tokią sintezę iš esmės pripažįsta ir abiejų mokyklų atstovai, pvz., žr.: Mearsheimer J. A., "Realist Reply", *International Security*, 20, 1, 1995, p. 85.

¹¹ Keohane R., "International Institutions: Two Approaches", *International Studies Quarterly*, 32(4), 1988, p. 379–396.

tyvizmas apima daugybę mokyklų: postmodernizmo, feminizmo, kritines ir normatyvines teorijas, radikalias konstruktivizmo kryptis ir kt. Visas jas sieja griežta nuostata atmesti racionalizmo prielaidas. Tikrovės prigimtis yra socialinė, subjektyvi, jos negalima atskirti nuo stebėtojo ir moksliskai ištirti. Faktų neįmanoma atskirti nuo vertybinio jų vertinimo. Anot Anaïs Nin, „mes matome dalykus ne tokius, kokie jie yra, bet tokius, kokie esame patys.“¹² Reflektivistai, vertindami struktūros ir veikėjo santykį, aiškią pirmenybę atiduoda metodologiniam individualizmui – bet kokia struktūra yra veikėjų pasirinkimo rezultatas, todėl individų valia gali būti keičiama.

Pagaliau „minkštojo“ konstruktivizmo atstovai bando įsitvirtinti kaip tarpinė prieiga¹³, siejanti socialinę reflektivizmo ontologiją su pozityvistine racionalizmo epistemologija, tačiau šis siekis daro konstruktivizmą pažeidžiamą abiejų pusių kritikos. Skirtingai nuo reflektivistų, konstruktivistai teigia, kad tikrovė egzistuoja nepriklausomai nuo stebėtojo, tačiau jie sutinka, kad reikšmė jai gali suteikti tik sociumas. Tarp fakto ir idėjos egzistuoja abipusis ryšys: jeigu nebūtų stebėjimo objekto, visuomenė negalėtų jam suteikti jokios reikšmės ir, atvirkščiai, objektas bus bereikšmis, jeigu visuomenės nariai nesuteiks jam intersubjektyvios (t.y. visų pripažįstamos, sutartinės) reikšmės. Šiam abipusiam ryšiui išreikšti konstruktivistai įvedė „socialinio fakto“ sąvoką. Nors tikrovė yra nuolat socialiai konstruojama ir rekonstruojama, tai nereiškia, kad jos neįmanoma tirti mokslo priemonėmis, ieškoti ir rasti priežastinių ryšių tarp įvairių socialinių faktų. Tarp struktūros ir veikėjo egzistuoja abipusis ryšys: individai „socialiai konstruoja“ struktūras, kita vertus, struktūros lemia veikėjų „tapatybę“ ir taip riboja jų pasirinkimą užsienio politikoje.

Taigi pirmas svarbus „teorinis pasirinkimas“ bet kurios šalies užsienio politikos formuotojui – atsakyti į klausimą, kuo remiasi ši užsienio politika – pragmatiniais nacionaliniais interesais ar (ir) vertybėmis, sudarančiomis kolektyvinę valstybės ir nacionalinę tapatybę. Jei atsakymas – „nacionaliniai interesai“, tai tada dar lieka kitas nelengvas uždavinys – nustatyti jų įgyvendinimo prioritetus ir būdus, jei atsakymas – „tapatybė“, reikia nurodyti tas siektinas vertybes.

¹² Cituota pagal Booth K., *Security and Self: Reflections of a Fallen Realist...*, p. 88.

¹³ Adler E., *Seizing the Middle Ground: Constructivism in World Politics*, *European Journal of International Relations*, 3(3) 1997, p. 319–63, taip pat: Wendt A., *Social Theory of International Politics*, Cambridge University Press, Cambridge, 1999.

1.1. Realistų ir konstruktyvistų valstybių elgesio motyvų interpretacijos – tarp interesų ir tapatybės

Įvairios realizmo kryptys pabrėžia skirtingas tarptautinės politikos aiškinimo prielaidas. Pavyzdžiui, neorealistai svarbiausiomis laiko anarchiją ir valstybių išlikimo (saugumo) siekį. Tačiau, kaip pastebėjo J. Legro ir A. Moravcsikas, formuojantis įvairioms realizmo kryptims kai kurios iš jų taip atitolo nuo pirminių realizmo prielaidų, kad turi daugiau bendrumų su liberalizmo ar konstruktyvizmo teorijomis nei klasikiniu realizmu¹⁴. Tačiau reikia pažymėti, kad po klasikinio realizmo laikotarpio paplitusios naujos realizmo teorijos neatsisakė pamatinių prielaidų, o tik išplėtė jas naujomis, daugiau dėmesio skirdamos ir įsitikinimų, suvokimo, ideologijos veiksniams.

Išskiriamos trys realizmo kryptys (raidos etapai): klasikinis realizmas (E. H. Carras, H. J. Morgenthau), neorealizmas (K. N. Waltzas, S. Waltas, R. Gilpinas) ir neoklasikinis realizmas (J. Mearsheimeris, R. L. Schwelleris)¹⁵. Pamatinėmis laikomos šios realizmo prielaidos, kad valstybės¹⁶:

- 1) yra pagrindiniai tarptautinės arenos veikėjai;
- 2) veikia racionaliai;
- 3) turi savų egoistinių tikslų – siekia galios ir saugumo;
- 4) veikia anarchinėje tarptautinėje arenoje, kurioje turi pačios savimi pasirūpinti;
- 5) saugumą užtikrina pirmiausia naudodamos jėgą.

Realizmo požiūriu, valstybės veikia racionaliai: priimant sprendimą nustomi tikslai (nacionaliniai interesai), įvertinamos galimybės ir alternatyvos, pasirenkamas didžiausią naudą bei mažiausius nuostolius garantuojantis sprendimas. Valstybių tikslai yra vienodi, pastovūs, pragmatiniai ir egoistiški. Tokius racionalius ir objektyvius tarptautinius santykius padeda suvokti

¹⁴ Legro J. W., Moravcsik A., "Is Anybody Still a Realist?...", p. 22.

¹⁵ Elman C., "Introduction. Appraising balance of power theory", in John A. Vasquez, Elman C., eds., *Realism and the Balancing of Power, A New Debate*, New Jersey: Pearson Education, Inc., 2003, p. 5–7.

¹⁶ Legro J. W., Moravcsik A., p. 12–18.

intereso sąvoka. Kadangi skirtingų valstybių interesai tarpusavyje nėra suderinami, tarptautiniai santykiai laikomi kovos dėl nacionalinių interesų ir ribotų išteklių arena. Taigi racionali valstybės prigimtis lemia, kad formuojant užsienio politiką elitas vadovaujasi nacionaliniais interesais: didina valstybės galią plėsdamas jos įtaką tarptautinėje aplinkoje ir užtikrina saugumą rūpindamasis jos politine nepriklausomybe bei teritoriniu integralumu. Tačiau patys interesai ir jų įgyvendinimas priklauso nuo valstybės turimos galios, visų pirma materialios (karinės). Todėl valstybės pirmiausia orientuojasi į savo trumpalaikius interesus, analizuoja blogiausią scenarijų ir siekia padidinti savo galią.

Anot klasikinio realizmo, valstybės elgesį lemia galia ir interesai, todėl valstybių vidaus veiksniai – motyvai ar ideologija – nėra svarbūs aiškinant valstybės preferencijas. Pati realizmo teorija buvo kuriama kaip atsakas į teorijas, kurios tarptautinius santykius aiškino demokratijos, ideologijos sąvokomis. Tačiau vėlesni – neoklasikiniai – realistai, aiškindami tarptautinius santykius, ėmė vertinti ne tik objektyvius (materialiuosius) veiksnius, bet ir įsitikinimų, galios suvokimo, kitų „nematerialiųjų“ veiksmių įtaką valstybių elgesiui.

Nors *tapatybės (identiteto)* sąvoka yra viena pagrindinių konstruktyvistinio požiūrio sąvokų, negalima teigti, kad ją visiškai atmeta realistai. Priešingai nei klasikiniai, vėlesnieji realistai ėmė pripažinti, kad valstybių elgesiui įtaką daro ne tik materialioji galia, bet ir įvairūs jų vidaus bruožai, interesai, kolektyviniai įsitikinimai. Pasak E. B. Kapsteino ir M. Mastanduno, realistai pripažįsta, kad kiekvienos valstybės nacionalinė tapatybė yra savita, ir pabrėžia, jog ji suteikia valstybėms tam tikrą legitimumą bei pasitarnauja telkiant išteklius prieš išorės grėsmes¹⁷. A. I. Johnstonas kalba apie *tapatybės realizmą*, t.y. kaip elitas apibrėžia arba konstruoja išorinę aplinką, ir pabrėžia kultūrinės tapatybės svarbą¹⁸. Neoklasikinio realisto C. Gray įžvalgos labiausiai sumažino atotrūkį tarp realizmo ir konstruktyvizmo. C. Gray teigė, kad valstybių elgesys priklauso ne tik nuo materialiųjų veiksmių, nes žmonių požiūriui į karą ir strategiją svarią įtaką daro kultūrinė dimensija. Todėl, jo manymu, realizmas turėtų

¹⁷ Kapstein E. B., Mastanduno M. eds., *Unipolar Politics: Realism and State Strategies After the Cold War*. Columbia University Press, 1999, p. 4.

¹⁸ Johnston A. I., "Realism(s) and Chinese Security Policy in the Post-Cold War Period", in Kapstein E. B., Mastanduno M. eds., *Unipolar Politics: Realism and State Strategies After the Cold War*. Columbia University Press, 1999, p. 261–263.

analizuoti ir kultūrą¹⁹. Konstruktyvistas A. Wendtas tapatybės svarbą įžvelgė S. Walto grėsmių pusiausvyros teorijoje. S. Waltas teigė, kad valstybės siekia atsverti grėsmes, o ne galią. Kol vienos valstybės mato, kad kitos valstybės solidarizuojasi su jomis (nesiima priešišku, jų saugumą pažeidžiančių veiksmų), tol nemano, kad jos gali kelti karinę grėsmę²⁰.

A. Wendtas realizmo kryptį, kuri materialią galią laiko svarbiausiu tarptautinės politikos veiksmu, tačiau kartu tarptautinių santykių aiškinimą papildo idėjiniais ar kitais vieneto lygio kintamaisiais veiksniais, vadina „postwaltišką“. Jai priskiria S. Waltą, kuris pagal grėsmių pusiausvyros teoriją valstybių elgesį aiškino įvesdamas grėsmės suvokimo aspektą ir teigė, kad grėsmės suvokimas priklauso nuo kitų valstybių ketinimų ir ideologijų vertinimo²¹. M. Barnettas sutinka su S. Waltu, kad valstybės gali kurti aljansus atsižvelgdamos į joms kylančias grėsmes²², tačiau jis labiau pabrėžia, kad grėsmės suvokimas kyla ne iš materialiujų veiksmų, t.y. valstybių galios skirtumo, o iš idėjų ir socialinių konstrukčių, t.y. skirtingų valstybių įsitikinimų. Tačiau taip aiškindamas valstybių elgesį M. Barnettas jau pasitelkia konstruktyvistinį požiūrį.

T. Christensenas ir J. Snyderis pripažįsta, kad valstybių veiksmus lemia galios ir anarchijos tarptautinėje arenoje įvertinimas. Tačiau kartu jie teigia, kad svarbų vaidmenį priimant sprendimus vaidina vidaus politikos, suvokimo, ideologijos ir kiti veiksniai²³. Ideologiją J. Snyderis laiko vienu iš iracionalių veiksmų, darančių įtaką politiniam elitui: jis, priimdamas sprendimus, yra suvaržytas „motyvacinių nukrypimų“, arba ideologijos. Ideologijos įtaka valstybės užsienio politikai didėja, kai pagrindiniams valstybės interesams kyla grėsmė, ypač kai ši grėsmė yra išsisklaidžiusi²⁴.

Taigi realistai teigia, kad svarbiausi valstybių elgesio motyvai yra galia ir saugumas, kuriais vadovaujantis turi būti įgyvendinama užsienio politika.

¹⁹ Gray C. S., „Strategic culture as context: the first generation of theory strikes back“, *Review of International Studies*, 25, 1, 1999, p. 58–59, [49–69] cituota iš Rynning S., Guzzini St., „Realism and Foreign Policy Analysis“, *Working Papers, Copenhagen Peace Research Institute*, December 2001, 11.

²⁰ Walt S., *The Origins of the Alliances*, Ithaca: Cornell University Press, cituota iš Wendt A., *Tarptautinės politikos socialinė teorija*, Eugrimas, 2005, p. 119.

²¹ Wendt A., *Tarptautinės politikos socialinė teorija*, Eugrimas, 2005, p. 29.

²² Barnett M., „Alliances, Balances of Threats, and Neorealism“, in Vasquez, Elman, *Realism and the Balancing of Power...*, p. 222–249.

²³ Christensen Th. J., Snyder J., „Progressive Research on Degenerate Alliances“, in. Vasques, Elman, *Realism and the Balancing of Power*, p. 66.

²⁴ Rynning, Guzzini, „Realism and Foreign Policy Analysis“..., p. 13.

Tada, kai vienu iš užsienio politikai įtaką darančių veiksnių laikoma tapatybė, idėjos ar ideologija, jų poveikis matomas keliais atvejais. Pirma, legitimizuojant valdžią (pateisinant jos sprendimus), mobilizuojant valstybės vidaus išteklius. Antra, kaip vienas iš iracionalių veiksnių, darančių įtaką (labiau neišvengiamą) priimant sprendimus. Tačiau apskritai sutariama, jog kintamieji suvokimo ir įsitikinimų veiksniai yra tik papildomi ir nedaro savarankiško poveikio užsienio politikai²⁵. Realizmas gali pripažinti idėjų poveikį priimant sprendimus, tačiau nesutinka, kad idėjos – nematerialūs ir racionaliai nepaaiškinaamas veiksny – gali daryti reikšmingą ir galutinę įtaką tarptautinių santykių veikėjui, jo galiai ir interesams.

Skirtingai nuo neorealizmo, konstruktyvizmas kol kas nepasiūlė nuoseklios tarptautinių santykių teorijos²⁶ ir tebėra „labiau metodas, nei teorija“²⁷. Nepaisant to, konstruktyvistų darbotvarkėje neabejotinai numatytas tikslas – sukurti tokią teoriją²⁸. Vienaip ar kitaip, galima išskirti pagrindines prielaidas, tezes bei koncepcijas, kuriomis remiasi konstruktyvistų teoriniai samprotavimai apie tarptautinių santykių prigimtį.

Tapatybė yra viena iš centrinių konstruktyvizmo koncepcijų. Būtų klaidinga teigti, kad jos sąvoka buvo visiškai nesvarbi (neo)realistinei paradigmai. Tautinė tapatybė suprantama kaip neišvengiamai egzistuojanti duotybė²⁹, tačiau būtent todėl ši sąvoka (neo)realistams neturėjo jokios teorinės reikšmės. Kadangi tapatybė esą fiksuota, jos turinys buvo visiškai nesvarbus – svarbūs valstybių interesai, o ne kultūra, žmonių papročiai ar kiti trečiarūšiai veiksniai. Valstybė, jos suverenitetas – pagrindinis ir netgi vienintelis saugumo objektas, nuo kurio priklauso visa kita – atskirų individų, grupių ir net viso pasaulio saugumas (bent jau taip būtų galima interpretuoti JAV ir Sovietų Sąjungos branduolinio ginklavimosi politiką).

²⁵ Plačiau žr.: Feaver P. D., et. al. "Correspondence. Brother, Can You Spare a Paradigm? (Or Was Anybody Ever a Realist?)", *International Security*, 25, 1, 2000, p. 181; Rynning, Guzzini, „Realism and Foreign Policy Analysis“..., p. 11.

²⁶ Adler E., *Seizing the Middle Ground: Constructivism in World Politics...*, p. 323.

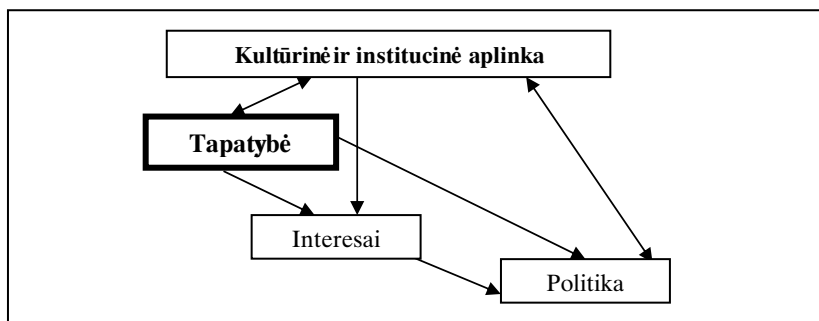
²⁷ Checkel J., "The Constructivist Turn in International Relations Theory", *World Politics*, 50, 2, 1998, 324–48.

²⁸ Vienas rimčiausių bandymų pasiūlyti tokią teoriją yra: Wendt A. *Tarptautinės politikos socialinė teorija*, Vilnius: Eugrimas, 2005.

²⁹ Miniotaitė G., Jakniūnaitė D. „Lietuvos saugumo politika ir identitetas šiuolaikinių saugumo studijų požiūriu“, *Politologija*, 3, 2001, p. 21–43.

Konstruktivistai metė iššūkį tokiai tapatybės sampratai ar, tiksliau, tam, kad jos nėra. 1993 m. vadinamoji Kopenhagos mokykla „visuomenės tapatybę“ išskėlė kaip valstybės nepriklausomybei lygiavertį saugumo objektą. Anot šios mokyklos atstovų, jeigu valstybė praranda suverenitetą, ji nustoja egzistuoti kaip valstybė. Atitinkamai, jeigu visuomenė praranda savo tapatybę, ji nustoja egzistuoti kaip visuomenė³⁰. Tapatybės koncepcija buvo plėtojama toliau. Kai kurie autoriai suteikė jai centrinę vietą formuojant valstybės užsienio ir saugumo politiką: valstybės tapatybės pokyčiai tiesiogiai veikia jos interesus ir politiką³¹ (žr. 1 schema). Kitaip tariant, veikėjai negalėtų nuspręsti, kokie jų interesus, jeigu pirmiausia nežinotų, kas jie yra³². Veikėjų tapatybę savo ruožtu lemia socialinė, kultūrinė ir institucinė aplinka.

1 schema. Tapatybės ir interesų santykis

Šaltinis: Katzenstein P. J. (red.) *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics*, New York: Columbia University, 1996

Tapatybė čia suvokiama kaip savotiškas apriorinis kodas, o interesus – kaip jos manifestacija³³. Įdomu, jog konstruktyvistinė tapatybės samprata keistai

³⁰ Waever O., Buzan B., Kelstrup M., Lemaitre P., *Identity, Migration and the New Security Agenda in Europe*, London: Pinter, 1993, p. 25.

³¹ Jepperson R. L., Wendt A., Katzenstein P. J. Norms, Identity, and Culture in National Security, in Katzenstein P. J. ed., *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics*, New York: Columbia University, 1996, p. 33–78.

³² Ten pat.

³³ Heinemann-Grüder A., "Small States – Big Worries. Choice and Purpose in the Security Policies of the Baltic States", *Brief 21, Bonn International Center for Conversion*, 2002, p. 12.

siejasi su geopolitinio kodo sąvoka, kuri apibrėžiama kaip tam tikro geopolitinio subjekto savęs suvokimo geopolitinėje aplinkoje schema³⁴. Vis dėlto iš esmės skiriasi abiejų konceptų turinys: tapatybės pagrindiniai komponentai yra diskursas ir idėjos, o geopolitinio kodo – interesai, grėsmės ir strategija. Konstruktyvistų „interesų“ ir „grėsmės“ samprata priklauso nuo socialinio konteksto, subjektų tarpusavio sąveikos. Pavyzdžiui, Rusijos karinė galia *per se* ar Rusijos ir Baltijos valstybių galios disbalansas nėra grėsmės šaltinis – problema yra *Baltijos valstybių suvokimas* Rusijos kaip potencialaus agresoriaus ir (arba) pačios Rusijos, kaip imperialistinės galios, *savivoka*. Tapatybės konfliktai gali būti pagrindinė saugumo problemų priežastis³⁵.

A. Wendtas yra pasiūlęs net savotiškus tapatybės teorijos metmenis. Anot A. Wendto, tapatybė – tai, kas daro dalyką tuo, kas jis yra³⁶. Tapatybė yra individuali subjekto savivokos savybė. Dažnai tokios savivokos prasmė priklausys nuo to, ar kiti subjektai suvokia pirmą subjektą taip pat. Kitaip tariant, tapatybę veikia dvi suvokimo rūšys: *Savęs suvokimas* – savivoka ir pripažįstamas *Kitų suvokimas*. Tapatybė kyla tiek iš vidinių, tiek iš išorinių struktūrų.

A. Wendtas siūlo tokią tapatybės tipologiją: asmeninė, korporatyvinė, tipinė, vaidmens ir kolektyvinė³⁷. Kalbant apie subjektus, galima kalbėti tik apie vieną – *asmeninę* – tapatybę, t.y. savimonę – vientisą savybinę struktūrą, kuri ir daro subjektus skirtingus. Tokia tapatybė turi materialinį pagrindą. Kalbant apie valstybę, tai – teritorija ir individai, kuriems būdingas bendras savęs, kaip korporacinės organizacijos, suvokimas. *Asmeninė tapatybė* – visų kitų rūšių tapatybės pagrindas. Subjektams vienu metu gali būti priskirta ne viena *tipinė tapatybė*, t. y. daug bendrų charakteristikų, turinčių socialinį turinį, prasmę ir formalias narystės taisykles. Valstybės tipinė tapatybė atitinka „režimo tipą“ ar „valstybės formą“. *Vaidmens tapatybė* aktuali tik tada, kai egzistuoja tam tikras subjekto santykis su *Kitais*. Valstybėms *vaidmens tapatybės* sampratą pritaikė „užsienio politikos vaidmens teoretikai“. Valstybės gali gauti „dominantės“, „hegemono“, „buferio“, „periferijos“ ir kitokius vaidmenis. Pagaliau *kolektyvinė tapatybė* yra *Aš* ir *Kiti* santykių pabaiga, identifikacija. Skirtumai tarp *Aš* ir *Kiti*

³⁴ Žr.: Statkus N., Motieka E., Laurinavičius Č., *Geopolitiniai kodai*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2003, p. 13.

³⁵ Heinemann-Grüder A., *Small States – Big Worries...*, p. 12.

³⁶ Wendt A., *Tarptautinės politikos socialinė teorija...*, p. 239.

³⁷ Ten pat, p. 239–249.

išnyksta, Aš tampa *Kitų* dalimi. (Neo)realistai apskritai atmeta prielaidą, kad valstybės gali sukurti kolektyvinę tapatybę. Paradoksalu, jog patys tarptautiniai santykiai įmanomi tik todėl, kad individai tapatinasi su valstybės idėja. Valstybės korporatyvinė tapatybė priklauso nuo individų kolektyvinės tapatybės. Tariamai antisocialinė valstybės tapatybė tarptautinių santykių srityje įmanoma tik dėl socialinės individų kolektyvinės tapatybės.

Subjektų, įskaitant valstybes, tapatybė vienu metu gali būti kelių formų. Tapatybės aktyvumas priklauso nuo jai kylančios grėsmės laipsnio: mažiau vertinga tapatybė, kuriai gresia pavojus, gali iškilti virš saugios pamatinės (asmeninės) tapatybės.

Anot A. Wendto, visos keturios tapatybės rūšys susijusios su tam tikrais interesais, tačiau negali būti redukuojamos iki pastarųjų³⁸. Tapatybė rodo, kas yra subjektas. Interesai atspindi, ko subjektas *nori*. Tapatybė yra pirmesnė už interesus, nes subjektas negali žinoti, ko jis nori, kol nežino, kas jis yra. Vien tapatybė nepaaiškina veiklos, kadangi jos buvimas netolygus siekiui.

Ne visi konstruktyvistai sutinka su tokiais bandymais „užfiksuoti“ tapatybę kaip statišką veikėjų elgesio veiksnį, priežasties ir pasekmės ryšiu susijusį su interesais. B. McSweeney gana ironiškai apibūdina Kopenhagos mokyklos pateikiamą tapatybės sampratą: „Tapatybė yra geras dalykas, turi žmogišką veikmę ir efemerišką charakterį, todėl yra patraukli, bet kartu sunkiai apčiuopiama“³⁹. B. McSweeney teigia, jog tapatybės teorija ignoruoja interesų problemą, be kurios būtų neįmanoma paaiškinti tapatybės genezės ir transformacijos⁴⁰. Viena vertus, veikėjai iš tikrųjų formuluoja savo sprendimus, „politiką“ pagal tai, kaip supranta save ir kitus, t.y. savąją tapatybę. Tačiau lygiai taip pat besikeičiantys individo interesai gali paskatinti jį keisti ir savo tapatybę⁴¹. Dėl tokio abipusio tapatybės ir interesų ryšio neišvengiamai kyla problema atliekant bet kurį empirinį (konstruktyvistinį) tyrimą: kuriuo kintamuoju veiksniu paaiškinti veikėjo preferencijų ir politikos pokyčius? Galima išieiti sprendžiant šią dilemą – materialiesiems veiksniams („interesams“) ir idėjiniams veiksniams („tapatybei“) skirtinguose tyrimo etapuose numatyti skirtingą „svorį“

³⁸ Ten pat, p. 247.

³⁹ McSweeney B., *Security, Identity and Interests: A Sociology of International Relations*, Cambridge: Cambridge University Press, 1999, p. 68.

⁴⁰ Ten pat, p. 131.

⁴¹ Ten pat, p. 167.

– vienais atvejais tapatybės politika gali būti svarbesnė už veikėjo interesus, kitais – atvirkščiai⁴².

Vis dėlto tai neišsprendžia tapatybės, kaip kintamojo veiksnio, operacionalizavimo problemos. Paprastai veikėjų interesus galima nesunkiai nustatyti taikant tiek kokybinius, tiek kiekybinius metodus, tačiau jų tapatybę nustatyti sunkiau. Priimant B. McSweeney prielaidą, tapatybė nėra visuomenės faktas, valstybė ar visuomenė neturi *a priori* „duotos“ tapatybės – tai derybų tarp individų ir interesų grupių procesas⁴³. Kiti konstruktyvistai teigia, kad tapatybė yra „santykinai stabilus savo tapatybės supratimas“⁴⁴. Nors tapatybę „konstruoja“ individai ir grupės daugybės procesų ir sąveikų metu, tačiau kai tapatybė „sukonstruojama“, ji tampa santykinai stabili. Valstybės tapatybė keičiasi gana retai, todėl gali būti analizės objektas⁴⁵.

Atsižvelgiant į tyrimo tikslus galima išskirti du galimus būdus tapatybei „operacionalizuoti“ – sociologines apklausas ir valstybės užsienio politikos analizę. Pirmuoju atveju valstybės ar visuomenės tapatybės savybės nustatomos pagal pačių piliečių reiškiamą lojalumą tam tikrai grupei, visuomenei, valstybei ar viršvalstybiniam dariniui⁴⁶. Šis metodas leidžia nustatyti tam tikrus atitinkamos visuomenės bruožus (etninį homogeniškumą, tolerantiškumo lygį, religingumą ir pan.), tačiau šie duomenys neleidžia tiesiogiai dedukuoti valstybės elgesio tarptautinių santykių srityje, nors, remiantis konstruktyvizmu, tapatybė yra nepriklausomas kintamasis veiksnys, lemiantis užsienio politiką. Šią problemą gali padėti išspręsti kitas būdas – vadina moji „vaidmens teorija“⁴⁷.

Pagrindinė šios teorijos prielaida yra tai, jog kiekviena valstybė tarptautinių santykių srityje atlieka tam tikrą vaidmenį, kurį lemia vidiniai ir išoriniai veiksniai. Valstybės vaidmenį sudaro trys elementai: vaidmens suvokimas

⁴² Aggestam L., Hyde-Price A., ed., *Security and Identity in Europe. Exploring the New Agenda*, London: Macmillan Press Ltd, 2000, p. 245.

⁴³ McSweeney, B., *Security, Identity and Interests...*, p. 73.

⁴⁴ Adler E., „Seizing the Middle Ground“..., p. 397.

⁴⁵ Buzan B., Waever O., „Slipper? Contradictory? Sociologically Untenable? The Copenhagen School Replies“, *Review of International Studies*, 23, 1997, p. 243.

⁴⁶ Geriausias tokių tyrimų pavyzdys yra EUROBAROMETER atliekamos ES gyventojų apklausa.

⁴⁷ Žr.: Le Prestre P., ed., „Role Quests in the Post-Cold War Era. Foreign Policies in Transition“, Montreal: McGill's Queens, 1997; Walker S., ed., *Role Theory and Foreign Policy Analysis*, Durham: Duke University Press, 1987.

(kaip valstybės sprendimų priėmėjai supranta valstybės vaidmenį), vaidmens lūkesčiai (kokio elgesio iš valstybės tikisi ar kokį jai primeta kiti veikėjai), vaidmens atlikimas (faktinė užsienio politika – priimami sprendimai ir įgyvendinami veiksmai)⁴⁸. „Vaidmens teorija“ susieja norminius ir idėjinius veiksmus (kaip suprantamas valstybės vaidmuo) su materialiais (kaip valstybės interesai manifestuojami ir įgyvendinami praktiškai). Svarbu pažymėti, jog ši teorija neatmeta valstybės santykinės galios, kaip svarbaus valstybės tarptautinį vaidmenį lemiančio veiksnio, reikšmės, tačiau tai nekeičia socialinės šio vaidmens prigimties. Pavyzdžiui, tokios šalys kaip Vokietija ar Japonija šiandien daugeliu santykinės galios rodiklių prilygsta Prancūzijai, Didžiąjai Britanijai ar Kinijai, tačiau būtent dėl kitokio savo vaidmens suvokimo ir atitinkamų kitų veikėjų lūkesčių šios šalys atlieka skirtingus vaidmenis tarptautinėje sistemoje (pavyzdžiui, neturi ir nesiekia įsigyti branduolinio ginklo, nedalyvauja kariuose konfliktuose, remiasi daugiau ekonomine nei politine įtaka ir pan.).

Tiek remiantis sociologinėmis apklausomis, tiek „vaidmens teorija“, tapatybė laikoma „daiktišku“, statišku objektu. Tokia tapatybės interpretacija sudaro sąlygas lengviau panaudoti šią koncepciją kaip kintamąjį veiksnį atliekant pozityvistinį tyrimą ir ieškant priežastinių ryšių. Tačiau ji neatspindi viso šios koncepcijos sudėtingumo. Darant prielaidą, jog tapatybė nėra „daiktiška“, objektyvi ir išmatuojama duotybe⁴⁹, atliekant „kolektyvinės tapatybės“ analizę svarbios šešios gijos – teiginiai, kad tapatybė:

1. yra dinamiška ir priklauso nuo konteksto ir individų, kurie ją „kuria“;
2. yra konstruojama, todėl priklauso nuo ją konstruojančių individų ar institucijų;
3. remiasi tradicija, taigi turi ryšį su istorija;
4. yra susijusi su politinių vertybių sistema;
5. brėžia sienas, todėl turi tiek išorinę, tiek vidinę dimensijas, vidinę ir išorinę grupes, draugų ir priešų (ši gija ypač svarbi konstruktyvistų saugumo sampratai, kuri aptariama toliau);
6. turi pagrindinį motyvą, bendrąjį vardiklį, kuris leidžia individams atpažinti ir demonstruoti savo prisirišimą prie atitinkamo subjekto.

⁴⁸ Aggestam L. A., „Common Foreign and Security Policy: Role Conceptions and the Politics of Identity in the EU“, in Aggestam L., Hyde-Price A., eds. *Security and Identity in Europe...*, p. 94–97.

⁴⁹ Busekist A., On Uses and misuses of the concept of identity, *Security dialogue*, 35, 1, 2004, p. 82.

Taip konceptualizuotą „tapatybę“ pozityvistinio tyrimo tikslais būtų gana sunku naudoti kaip kintamąją dimensiją. Norint visapusiškai išnagrinėti konkretaus tarptautinių santykių subjekto tapatybę, būtina pasitelkti įvairias analizės priemones: apklausas, užsienio politikos („vaidmens teoriją“) bei diskurso analizes.

Apibendrinant galima teigti, jog realizmo ir konstruktyvizmo požiūriai į interesų ir tapatybių svarbą iš dalies yra suderinami. Tapatybės sąvoka apibrėžia svarbiausius nacionalinius interesus (teikiamą pirmenybę vieniems ar kitiems procesų padariniams) ir reglamentuoja valstybės veiklos strategijas (teikiamą pirmenybę tam tikram veiksmų eiliškumui). Galima teigti, kad tapatybė generuoja svarbiausius nacionalinius interesus ir veiklos strategijas, kadangi vertybės, normos, įsitikinimai ir vaidmenys, kurie sudaro tapatybės turinį, rodo, kokių siekiama tikslų, kas naudinga ir vertinga, kokios priemonės siekiant tų tikslų yra leistinos. Tapatybė taip pat lemia, kaip valstybės suvokia tarptautinėje sistemoje savo ir kitų politinių darinių vaidmenis, tikslus, interesus, strategijas. A. Wendtas ypač tiksliai nustatė abipusį interesų ir tapatybės ryšį: anot šio „vidurinio kelio“ konstruktyvisto, be interesų tapatybė neturėtų motyvacijos variklio, o interesai be tapatybės – krypties⁵⁰.

1.2. Saugumas – kai nėra grėsmių interesams ir tapatybei

Saugumo studijoms daugiau dėmesio ėmė skirti neorealistai. Jie teigė, kad valstybių elgesys grindžiamas saugumo siekiu, nes jos pirmiausia rūpinasi savo išlikimu – nori išlaikyti tai, ką jau turi. Todėl neorealistai dar vadinami „besiginančiaisiais“ (angl. *defensive*) realistais. Šią idėją pirmiausia išplėtojo K. Waltzas, bet ji taip pat buvo nagrinėjama ir kitų mokslininkų⁵¹. K. Waltzas mano, kad kovą dėl galios lemia ne bloga žmogaus prigimtis, o anarchiška tarptautinė sistema. Todėl valstybės, kad galėtų siekti kitų savo tikslų, visų pirma turi suge-

⁵⁰ Wendt A., *Tarptautinės politikos socialinė teorija...*, p. 247.

⁵¹ Žr. plačiau: Rynning, Guzzini, „Realism and Foreign Policy Analysis“..., p. 8.

bėti išlikti ir būti saugios. Valstybei siekiant svarbiausio tikslo – išlikti, pagrindine priemone neorealistas laiko galią. Todėl, pasak K. Waltzo, galios siekis nieko nevertas, jei jis įgyvendinamas valstybės saugumo sąskaita.

„Besiginantieji“ realistai orientuojasi į valstybės *status quo*, nes mano, jog jos dominuoja tarptautinėje arenoje. J. Snyderis ir Ch. Glaseris teigia, kad didžiosios galios yra saugesnės, kai susilaiko nuo galios didinimo ir siekia ginti *status quo*⁵². Tačiau *status quo* valstybių santykius lydi *saugumo dilema*. Vienu valstybių bandymas užsitikrinti savo išlikimą gali būti suvokiamas kaip keliantis grėsmę ir tarp valstybių sukelti konfliktą. Anarchijos sąlygomis valstybės negali pasitikėti viena kita, nes čia karo tikimybė yra nuolat egzistuojanti grėsmė, kuri ir lemia saugumo dilemos tarptautinėje arenoje įsitvirtinimą. Kadangi valstybės veikia anarchiškoje tarptautinėje arenoje, jos turi pačios savimi pasirūpinti. Valstybėms grėsmę kelia iškylančios stipresnės galios. Tai laikoma tiesiogine grėsme jų saugumui, nes šios galios gali užkariauti silpnesnius už save. Saugumo valstybės gali siekti dviem skirtingais būdais: *prisišliedamos* (angl. *bandwagon*) prie stipresnės galios arba balansuodamos – formuodamos didesnei galiai atsvarą sudarančias tarpvalstybines sąjungas.

Valstybių elgesį kylant grėsmei ir vykstant pokyčiams tarptautinėje arenoje realistai visų pirma bandė aiškinti *galios pusiausvyros* teorija. Remiantis ja teigiama, kad, reaguodamos į stiprėjančios galios iškilimą, valstybės bus linkusios imtis balansavimo strategijos ir atsverti naują galią. K. Waltzas galios pusiausvyrą tarptautinių santykių srityje mato kaip neišvengiamą procesą, kadangi būtent anarchija skatina valstybes vertinti savo turimą galią ir balansuoti. K. Waltzas neigia, kad valstybė gali sudaryti sąjungą su didesne valstybe, t.y. prisišlieti.

Kita vertus, valstybės gali reaguoti ne į atsirandančią naują galią, bet į joms iškylančią tiesioginę grėsmę. Grėsmę kelia kiti tarptautinės arenos veikėjai – valstybės, turinčios daugiau galios (visų pirma – karinės). Jos laikomos agresyviomis (turinčiomis ekspansinių tikslų) ir galinčiomis pradėti karą. S. Waltas išplėtojo *grėsmės pusiausvyros* teoriją, kurioje svarbūs ne tik priešininko kariniai pajėgumai⁵³. Vertinant kitos valstybės veiksmus, jos, kaip keliančios grėsmę, sampratą sustiprina geografinis artumas, didesni pajėgumai (ne tik

⁵² Plačiau: Walt S., „The Progressive Power Realism“..., p. 61.

⁵³ Walt S., *The origins of alliances*. Ithaca: Cornell University Press, 1987, 18–19, 22–23, cituota Le-gro, Moravcsik, „Is Anybody Still a Realist?“, p. 11.

kariniai, bet ir ekonominiai) ir priešiški ketinimai. S. Waltas teigė, kad valstybės balansuoja, stengiasi „atsverti“ ne daugiau nei jos galios turinčias valstybes, o grėsmę, kurią kelia kitos valstybės jų saugumui. Ši teorija paaiškina atvejus, kai priešprieša nesudaroma stiprėjančiai galiai, o net prie jos prisišliejama, bei tuos atvejus, kai sąjungos sudaromos nebūtinai prieš stipriausias, tačiau vis dėlto grėsmę keliančias valstybes. Teigdamas, kad valstybės padeda išlaikyti grėsmių pusiausvyrą, S. Waltas pateisina valstybių prisišliejimą prie didesnės valstybės, tačiau tik tuo atveju, jeigu grėsmę kelia kita valstybė.

Tarptautiniai santykiai visų pirma yra valstybių kova dėl galios, o valstybių pagrindinis interesas (tikslas) – ne saugumas, o galia, nes nuo jos priklauso valstybių ekonominė ir socialinė gerovė, o kartu ir saugumas. H. Morgenthau galios didinimą aiškino bloga žmogaus prigimtimi, o J. Mearsheimeris teigė, kad valstybės turi du pasirinkimus: pulti arba būti užpultos pačios, nes anarchija sukelia netikrumą bei baimę ir taip skatina rengtis savigynai ir didinti savo galią. Pasak jo, agresyvi politika (ekspansija) dažniausiai pasiteisina, nes anksčiau ar vėliau bet kuri valstybė gali būti užpulta, todėl geriau pulti pirmai⁵⁴.

Nors realistai pirmiausia pabrėžia karinę galią, D. Baldwinas pademonstravo, kad iš esmės bet ką galima laikyti „galios ištekliais“, jei tik įmanoma daryti kokią nors įtaką⁵⁵. Tačiau R. Gilpinas yra daug konkretesnis ir iškelia ekonominę galią kaip vieną iš svarbiausių tarpvalstybinių galios santykių aspektų.

Išteklių, kurių trokšta visos valstybės, kiekis ribotas, o tai didina vienos valstybės konflikto su kita tikimybę. Galios pusiausvyros teorija rodo, kiek galios norima: jos reikia tiek, kad būtų atsverta kitos valstybės galia. Tačiau tai nereiškia, kad nebus siekiama daugiau galios, nes valstybių įgyvendinama galios politika skiriasi priklausomai nuo jų statuso. H. Morgenthau teigė, kad galios politika gali būti trijų tipų: *status quo* – kai siekiama išlaikyti galią, imperialistinė – kai norima padidinti galią, prestižo – kai bandoma pademonstruoti galią⁵⁶.

Neoklasikiniai realistai, dar vadinami „puolančiaisiais“ (angl. *offensive*), teigia, kad tarptautinėje arenoje daugiau yra revizionistinių valstybių, o su-

⁵⁴ Mearsheimer J.J., *The Tragedy of Great Power Politics*, New York: Norton, 2001, cituota iš Rynning S., „Return of the Jedi: Realism and the Study of the European Union“, *Political Science Publications*, 9, 2005, p. 12, <http://www.sam.sdu.dk/politics/publikationer/SRY9.pdf> [žiūrėta 2005 08 03].

⁵⁵ Baldwin D., „Power analysis and world politics“, *World Politics*, 31, 1979, p. 161–94, cituota pagal Legro, Moravcsik, „Is Anybody Still a Realist?“, ..., p. 11.

⁵⁶ Morgenthau Hans J., *Politics Among Nations. The Struggle for Power and Peace*, McGraw Hill, 1993, p. 50–51.

sidūrimai joje vyksta tarp *status quo* ir revizionistinių valstybių. Jie mano, kad valstybės pirmiausia siekia kuo didesnės įtakos, o ne saugumo. „Puolantieji“ realistai, anot J. Mearsheimerio, teigia, kad didžiosios galios nori padidinti saugumą didindamos savo galią⁵⁷.

Nagrinėdamas balansavimo tarptautinėje arenoje reiškinį, R. L. Schwelleris teigė, jog valstybės balansuoja ne todėl, kad kovoja prieš galią ar grėsmes, o kad išlaikytų arba padidintų savo naudą. O nauda didžiausia tada, kai valstybių sąjungos sudaromos esant vienodiems valstybių politiniams tikslams. R. L. Schwelleris išplėtoja *interesų pusiausvyros* teoriją ir teigia, kad valstybės daug dažniau prisišlieja⁵⁸. Interesų pusiausvyra tarptautinės sistemos vieneto lygmeniu reiškia pasirinkimą tarp saugumo, t.y. *status quo* politikos įgyvendinimo, ir galios, arba ekspansinės politikos siekio. Sisteminiu lygmeniu valstybės vertina santykinę *status quo* ir revizionistinių valstybių galią⁵⁹, o savo užsienio politiką formuoja ieškodamos valstybių, turinčių panašių kaip ir jos interesų. R. L. Schwelleris išskiria du valstybių elgesio motyvus – baimę ir godumą, kurie atitinkamai skatina siekti saugumo ir galios. Abiem atvejais tai galima padaryti sudarant aljansus. R. L. Schwelleris sutinka su S. Waltu, kad valstybės dažniausiai atsako į grėsmes balansuodamos, o ne sudarydamos sąjungas su grėsmės šaltiniu⁶⁰. Tačiau jis nesutinka, kad valstybės dažniau balansuoja, o ne prisišlieja, nes, jo manymu, valstybės sudaro sąjungas ne tik dėl saugumo. R. L. Schwelleris remiasi klasikinių realistų prielaida, kad valstybės siekia didesnės galios ir ekspansijos, o ne saugumo, kaip teigė K. Waltzas. Be to, pažymi, kad S. Walto teorija tinka tik tuo atveju, kai nagrinėjamas valstybių, kurioms grasinama, elgesys. Jis teigia, kad S. Waltas neįvertina valstybių godumo ir, jeigu jis žiūrėtų į tarptautinius santykius iš revizionistinės valsty-

⁵⁷ Mearsheimer John J., „The False Premise of International Institutions“, *International Security* 19 (3) Winter, cituota pagal Walt S., „The Progressive Power of Realism“, in Vasquez, Elman, *Realism and the Balancing of Power...*, p. 61.

⁵⁸ Schweller R. L., „Bandwagoning for Profit: Bringing the Revisionist State Back In“, *International Security* 19 (summer), 1994, P. 89–92, cituota Vasquez, Elman, *Realism and the Balancing of Power...*, p. 33.

⁵⁹ Schweller R. L., *Deadly Imbalances: Tripolarity and Hitler's Strategy of World Conquest*, New York: Columbia University Press, 1998, p. 83,84, cituota Frey K., „State Interests and Symbolism in India's Nuclear Build-Up“, *Working Paper No. 8*, South Asia Institute, Department of Political Science, University of Heidelberg, 2002.

⁶⁰ Schweller R. L., „New Realist Research on Alliances“, in Vasques, Elman, *Realism and the Balancing of Power...*, p. 78.

bės perspektyvos, pamatytų, jog jos prisišlieja, kad gautų naudos (padidintų savo galią)⁶¹. R. L. Schwelleris pabrėžia skirtumą tarp prisišliejimo ir strateginio pasidavimo: pastaruoju atveju lemiamą vaidmenį vaidina naudos motyvas⁶².

Taigi „besiginantieji“ realistai iškelia santykinės galios siekį (galios siekiama atsižvelgiant į tai, kiek jos turi kiti). Anot jų, valstybė turi turėti tiek galios, kiek ir kitos. To užtektų atgrasyti valstybes nuo priešiškų veiksmų viena kitos atžvilgiu. O turima galia realiai (puolant) bus panaudota tik iš baimės ir tik tam, kad galima būtų apsiginti. Taigi valstybės **turi balansuoti ir taip siekti didesnio saugumo bandydamos išlaikyti status quo**. Agresyvi valstybės saugumo ir užsienio politika, galios siekis, jei tai daroma valstybės saugumo sąskaita, vertinami neigiamai, nes nemanoma, kad kova dėl saugumo yra „nulinės sumos“ žaidimas.

„Puolantieji“ realistai vertina saugumą kaip baigtinę būseną: kuo daugiau saugumo užsitikrina viena valstybė, tuo mažiau jo tenka kitai. Taip traktuodami saugumą, jie pasisako už agresyvią valstybės užsienio politiką. „Puolantieji“ realistai teigia, kad valstybė turi turėti kuo daugiau išteklių ir **maksimaliai didinti savo galią**, t.y. siekti daugiau galios. Tik tokiu būdu ji užsitikrins ir savo saugumą, tada kitos valstybės negalės nei jai grasinti, nei juo labiau įvykdyti savo grasinimų.

Apibendrinant galima teigti, jog **realistai** supranta valstybės saugumą kaip grėsmių valstybės, jos institucijų ir piliečių egzistencijai nebuvimą. **Neorealistai („besiginantieji“)** pabrėžia, kad valstybės nesaugumą didina ne kitų valstybių galia, bet priešiški jų ketinimai. „**Puolantieji**“ **realistai**, neneigdami priešiškų ketinimų svarbos, teigia, kad jų įgyvendinimą garantuojančios galimybės yra pavojingesnės, todėl norinti saugumo valstybė turi didinti savo galią.

Gretinat abu realistinius požiūrius galima konstatuoti, kad grėsmės valstybei (nesaugumas) susideda iš priešiškų kitų subjektų ketinimų ir galimybių juos įgyvendinti. Tad valstybės saugus egzistavimas garantuojamas tada, kai

⁶¹ Vasquez J. A., „The Realist Paradigm and Degenerative versus Progressive Research Programs“, in Vasquez, Elman, *Realism and the Balancing of Power...*, p. 33.

⁶² Schweller R. L., „Bandwagoning for Profit: Bringing the Revisionist State Back In“. *International Security* 19/1 (Summer 1994), p. 105, cituota Rynning S., „Conceptualizing NATO's Future“, Paper prepared for presentation at the DSE conference, Aalborg, September 27–28, 2003, 15, <<http://www.ihis.aau.dk/eru/DSE/Rynning.doc>> [Žiūrėta 2005 08 03].

kitos valstybės neturi arba piktavalių ketinimų, arba galios juos įgyvendinti. Tačiau geriausia, kai nėra nei priešiškus ketinimus puoselėjančių subjektų, nei jie turi galimybių kuo nors grasinti, net jei tokių ketinimų atsirastų. Kitaip tariant, teisūs ir grėsmių pusiausvyros teorijos šalininkai, ir „puolantieji“ realistai, kadangi saugu tada, kai valstybės aplinkoje kiti tarptautinių santykių veikėjai yra taikūs ir, net jei ir turėtų priešiškus ketinimų, dėl galios stokos negalėtų jų įvykdyti, arba ši valstybė yra galingesnė už kitas valstybes (bent jau kaimynines ar regiono).

Konstruktivistai glaudžiai sieja saugumo ir tapatybės problemas. Tapatybė ir saugumas lemia vienas kitą ir vienas nuo kito priklauso. Tapatybė yra tai, ką reikia saugoti, o saugumas įgyja prasmę kaip jos apsauga. Nė viena koncepcija be kitų neturi prasmės. Tapatybės logika reikalauja sienų – kad ji, o taip pat ir saugumas, galėtų egzistuoti, būtina nubrėžti ribas, kurios atskirtų *Mus* nuo *Kitų*⁶³. Nors tapatybės ribas galima brėžti kalbos, religijos, rasės ar kultūros požiūriu, moderni valstybė įtvirtino teritoriją kaip pagrindinę tapatybę apibrėžiančią ribą (kategoriją). Teritorinei valstybei nustačius tapatybės ribas, saugumą įprasmino ginkluotųjų pajėgų naudojimas geografinėms sienoms saugoti. Kaip vienintelė legitiminė jėgos naudotoja, valstybė ėmė simbolizuoti saugumą ir kartu apibrėžti jo reikšmę⁶⁴. *Mes* – tai tie, kurie yra šiapus sienos, o saugumas – apsauga nuo *tų*, kurie yra ne tokie kaip *Mes*, kurie yra anapus sienos. Konstruktyvistai padarė problemišką tokį iš pirmo žvilgsnio elegantišką saugumo ir tapatybės ryšį. Jie atmeta realistinę prielaidą, kad saugumui įgyvendinti būtina teritorija. Vien liniją žemėlapyje nubrėžus, sukuriamą tapatybės ir saugumo prielaida vienoje linijos pusėje ir skirtybės bei grėsmės – kitoje⁶⁵. Problema ta, kad teritorija nėra vienintelis ar netgi svarbiausias tapatybės požymis, todėl sienos sukuria ne tik išorinio, bet ir vidinio saugumo problemą – grėsmės tapatybei šiuolaikiniame pasaulyje daug dažniau kyla valstybių viduje, o ne išorėje.

Šiuolaikinėse saugumo studijose keliami keturi pagrindiniai klausimai, dėl kurių sprendimo nesutaria (neo)realistai ir konstruktyvistai:

⁶³ Bishai L., "Secession and Security: the Politics of Ethno-Cultural Identity", in Aggestam L., Hyde-Price A. ed., *Security and Identity in Europe...*, p. 158.

⁶⁴ Ten pat.

⁶⁵ Ten pat, p. 168.

1) Kas yra saugumo objektas? Kitaip tariant, kieno saugumas?

Priklausomai nuo teorinės prieigos, saugumo objektas gali būti atskiras individas, grupė, bendruomenė, valstybė ar net visas pasaulis.

2) Kokia yra grėsmių prigimtis? Ko reikia saugotis?

Atsakymai vėl gali būti įvairūs – pradedant karinėmis ir baigiant kultūrai ar aplinkai kylančiomis grėsmėmis.

3) Kas teikia saugumą? Individai, kariuomenė, valstybė ar valstybių sąjungos?

4) Kokiomis priemonėmis gali būti užtikrintas saugumas?

Kopenhagos mokykla, sujungusi avangardines konstruktyvistų (Ole Wæverio) ir neorealitų (Barry Buzano) intelektines pajėgas, praturtino saugumo klausimų studijas „sekuritizacijos“ teorija⁶⁶ (nuo lot. *securitas* – saugumas). Šios teorijos autorių vartojamas terminas „saugumas“ reiškia nesugebėjimą spręsti problemų vykdant „normalią politiką“. Ypatinga saugumo grėsmių prigimtis pateisina neįprastas joms pažaboti naudojamas priemones. Šia prasme „sekuritizuoti“ reiškia, kad tam tikra problema kelia egzistencinę grėsmę, kurią būtina stabdyti, atitinkamai „desekuritizuoti“ – kad tam tikrą klausimą reikia perkelti iš diskurso „grėsmė–gynyba“ į įprastą viešosios politikos sritį⁶⁷. Taigi, remiantis šia teorija, pagrindinis klausimas turėtų būti, ne kaip užtikrinti saugumą, bet kas, kaip ir kodėl vieną ar kitą problemą paverčia saugumo problema. Svarbu pažymėti, kad šios teorijos apologetai neatmeta galimybės, jog tam tikrais atvejais (pavyzdžiui, tiesioginės agresijos prieš valstybę) klausimą sekuritizuoti, suaktualinti reikia arba net neišvengiama siekiant atkreipti dėmesį į iš tikrųjų sudėtingą problemą (kad ir ekologinę, pavyzdžiui, taršos)⁶⁸. Tačiau net ir tokiu atveju, kai „priešiški tankai kerta valstybės sieną“, grėsmė („priešiški“) yra socialinio santykio, o ne tankų apibūdinimas *per se*.

Ši teorija pateikia aiškius atsakymus į minėtus klausimus: 1) saugumo objektu tampa tai, ką nurodo sekuritizuojantis veikėjas. Tokiu objektu gali

⁶⁶ Ši teorija pirmą kartą visapusiškai išdėstyta knygoje: Buzan B., Wæver O., de Wilde J., *Security: A New Framework for Analysis*, Colorado: Lynne Rienner Publishers, 1998.

⁶⁷ Palosaari T., „Beyond normal politics: Integration, EU enlargement and securitisation theory“, epsNet Plenary Conference “Political Science after the EU enlargement – Challenges to the Discipline”, 2004.

⁶⁸ Miniotaitė G., Jakniūnaitė D., „Lietuvos saugumo politika...“, p. 21–43.

tapti tiek individų grupė, tiek retų paukščių populiacija ar badaujantys Pietų Afrikos vaikai. Ne visi tokie bandymai (saugumo objektus ir subjektus „sekuritizuojantys kalbos aktai“) pavyksta: tam tikra problema tampa „saugumo problema“, kai tokio akto auditorija ją priima kaip tokią. 2) Objektyvios grėsmės neegzistuoja – jas socialinėje srityje sukonstruoja saugumo aplinką politizuotai interpretuojantys veikėjai, apibūdinantys vieną ar kitą veiksnį kaip „egzistencinę grėsmę“. 3) Valstybė (Kopenhagos mokyklos požiūriu) išlieka „idealiu saugumo veikėju“⁶⁹, kuris istoriškai užima privilegijuotą poziciją ir yra geriausiai pasirengęs atlikti saugumo užduotis. 4) Pagrindiniai šios sekuritizavimo teorijos postulatai leidžia daryti gana paradoksišią išvadą, kad geriausias saugumo problemos sprendimo būdas – ją suvokti objektyviai. Jeigu problemą galima spręsti įprastinėmis politikos priemonėmis, nebelieka pagrindo tapatybių konfliktui ir stabdant grėsmę naudoti jėgą.

O. Waeveris ir B. Buzanas atmeta galimybę objektyviai apibrėžti saugumo reikšmę. Anot jų, saugumo reikšmę lemia veikėjai, todėl saugumas neišvengiamai yra subjektyvi koncepcija. Vis dėlto šie autoriai, kaip ir konstruktyvizmo mokykla apskritai, dar nėra įveikusi „dvigubos hermeneutikos“ spąstų. Teigdami, kad tam tikrą reikšmę „sekuritizuojančiu kalbos aktu“ saugumui suteikia socialiniai veikėjai, O. Waeveris ir B. Buzanas vis dėlto nurodo, kokios „specifinės retorinės struktūros“ reikia tekste ieškoti – tokios, kurioje yra nuoroda į „egzistencines grėsmes“ ir būtinybę su jomis kovoti. Bėgdami nuo ontologinio, objektyvistinio saugumo apibrėžimo, jie neišvengia saugumo konceptualizavimo *a priori*, iš esmės atmetančio bet kokią kitą saugumo sampratą, kuri gali būti nesujusi su egzistencinėmis grėsmėmis.

Ypač aršiai šį aptariamą teorijos trūkumą kritikuoja B. McSweeney, teigdamas, kad saugumą galima suvokti ne tik neigiama (saugumas nuo ko?), bet ir teigiama prasme (saugumas kam?). Anot šio autoriaus, pradinė semantinė saugumo reikšmė buvo pozityvi – lotynų k. *se cura* reiškia „nerūpestingas“. Anksčiau tai buvo individų tarpusavio santykių kategorija. Šiuolaikinę prasmę – kaip valstybės atributas, užtikrinamas karinėmis ir diplomatinėmis priemonėmis, – saugumas įgijo tik XVIII a. pabaigoje, kai Prancūzijos revoliucijos metu individų saugumas priklausė nuo tautos saugumo⁷⁰. Terminas „nacio-

⁶⁹ Buzan B., Wæver O., de Wilde J., *Security: A New Framework for Analysis...*, p. 37.

⁷⁰ McSweeney B., *Security, Identity and Interests...*, p. 18–19.

nalinis saugumas“ yra dar naujesnis – jį sukūrė amerikiečiai 1940-aisiais, kai „gynybos“ ir „nacionalinio intereso“ sąvokos tapo per silpnos visuomenei mobilizuoti šaltojo karo išvakarėse⁷¹. Kitaip tariant, „nacionalinis saugumas“ buvo politinis sprendimas⁷², kuriam reikėjo teorinių pagrindų. B. McSweeney siūlo savo „ontologinio saugumo“ sampratą (kurios galimybę atmeta Kopenhagos mokykla). „Ontologinis saugumas“ esąs prigimtinis, pasąmoninis, kiekvienam individui nuo kūdikystės būdingas, įgimtas poreikis jaustis saugiam socialinėje aplinkoje ir kontroliuoti situaciją⁷³. Saugumas turi prasmę tik tada, kai jo pirminis subjektas yra žmogus.

Kopenhagos mokyklos apologetai, kaip iš esmės ir kiti „minkštojo“ konstruktyvizmo atstovai, atmets tokį „metodologinį individualizmą“⁷⁴. Anot A. Wendto, studijuoti tarptautinius santykius nestudijuojant valstybių – tai tas pats, kas stengtis pažinti mišką nekreipiant dėmesio į medžius. Šia prasme „minkštasis“ konstruktyvizmas lieka racionalizmo ontologijos, kurios požiūriu, valstybė yra bet kokios tarptautinių santykių analizės atskaitos taškas, gniaužtuose.

1.3. Teorijos ir praktikos kryžkelė: prieštaringos rekomendacijos valstybių užsienio politikai plėtoti

Dabartinis tarptautinių santykių teorijos ir praktikos santykio *status quo* nėra itin daug žadantis. Realistų teorijos yra daugiau sukūrusios tarptautinių santykių problemų, nei jų išsprendusios, o reflektivistai nori pakeisti tarptautinių santykių prigimtį iš pagrindų, bet nežino kaip. A. Wendto ir jo sekėjų bandymas mesti iššūkį racionalistams pozityvizmo citadelėje dar neatvedė

⁷¹ Ten pat, p. 21.

⁷² Šį sprendimą JAV įtvirtino 1947 m. priimtas „Nacionalinio saugumo aktas“, kuriuo remiantis buvo iš esmės reorganizuotos užsienio politikos ir karinės institucijos, įkurta Nacionalinio saugumo taryba ir CŽV.

⁷³ McSweeney B., *Security, Identity and Interests...*, p. 154–156.

⁷⁴ Buzan B., Waever O., „Slipper? Contradictory? Sociologically Untenable?...“, p. 241–250.

prie esminio perversmo tarptautinių santykių teorijos hierarchijoje. Jie sugėbėjo įrodyti normatyvinio aspekto svarbą tarptautiniams santykiams, tačiau „aukštoji“ politika ir toliau įgyvendinama laikantis realistų pasiūlytų taisyklių. Kita vertus, realizmas nepateikia vienareikšmių rekomendacijų, kokią užsienio politiką turi vykdyti valstybės.

Šioje paradigmoje išsiskiria keletas konkuruojančių požiūrių, kuriais remiantis pabrėžiami skirtingi aspektai. Visų pirma minėtini neorealistų ir neoklasikinių realistų požiūrio į *status quo* ir revizionistines valstybes skirtumai. Pirmieji tikina, kad tarptautinėje arenoje vyrauja *status quo* valstybės, todėl ir kitos valstybės turi siekti saugumo, palaikydamos esamą galios pusiausvyrą, nes tai garantuotų jų ir visos tarptautinės sistemos stabilumą. Kitaip suformulavus šią neorealistų rekomendaciją – **valstybė turėtų balansuodama sudaryti priešpriešą hegemonui**, jei jis kelia grėsmę sistemos stabilumui, ir **revizionistinėms valstybėms**, jei jos graso susilpninti sistemos hegemoną. O neoklasikiniai, „puolantieji“, realistai teigia, kad **valstybė turi siekti daugiau galios**, nekreipdama dėmesio, ar tai kuria, ar trikdo galių pusiausvyrą, nes tik taip ji užsitikrins ir savo saugumą.

Antra, įvairios realizmo teorijos nurodo skirtingus agresyvių valstybių elgesį skatinančius veiksnius.

Manoma, kad ji lemia anarchija. Šiuo atveju, neorealizmo atstovų teigimu, nesvarbu, kiek valstybė turi galios, – ji bus linkusi balansuoti, nes įtaką valstybių elgesiui daro anarchiška tarptautinė sistema. Valstybės imasi ekspansinės politikos, kai pajunta grėsmę, ir ją nukreipia į tą grėsmę keliančias valstybes, kai priverstos tai daryti, nes, nesant grėsmės, tokia užsienio politika nepasiteisina – kitos valstybės balansuos, o ne prisišlies prie jų.

Kita vertus, agresyvus valstybės elgesys gali būti pateisinamas remiantis jos vidaus veiksniais: santykiai tarp valstybių priklauso nuo jų turimos galios. Jei valstybė turi daugiau galios nei kitos, ji bus linkusi ją dar labiau didinti. O vienai valstybei įgijus daugiau galios, tai sieks padaryti ir kita. Kadangi nė viena valstybė negali tiksliai įvertinti savo priešininkės pajėgumų, jų rungtyniavimas taps nuolatinėmis galios didinimo varžybomis, o vėliau ir atvira konfrontacija. Nepajėgianti varžytis valstybė gali pasiduoti stipresnei arba būti nugalėta konkurencinėje kovoje.

Galiosiausi rekomendacijos, kokią užsienio politiką valstybei geriausiai įgyvendinti, priklauso nuo jos galios ir statuso tarptautinėje arenoje. R. L. Schwel-

leris išskyrė stiprias ir silpnas *status quo* ir revizionistines valstybes⁷⁵. Apskritai jas galima skirstyti į keletą grupių: mažosios, vidutinės ir didžiosios valstybės bei hegemonai.

Mažosios – tai *status quo valstybės*, kurios pirmiausia rūpinasi savo saugumo užtikrinimu. Kad galėtų išvengti didžiųjų galių kontrolės (arba ją apriboti), jos pačios turi turėti galios, kuri įgyjama prisišliejant prie vienu ar kitu stipresnių valstybių. *Tokia silpna status quo valstybė laikosi strateginio pasidavimo strategijos, t.y. prisišlieja, kad nuramintų revizionistą, arba prisišlieja prie status quo valstybių, kad užsitikrintų saugumą nuo revizionistų*⁷⁶. Mažosios valstybės gali pasinaudoti derėjimosi taktika, siekdamos sau palankesnių susitarimų. Tačiau kadangi jų ištekliai (tai, ką gali pasiūlyti derybose) yra riboti, jos gali tik prisišlieti ir siūlyti savo palankumą, mainais tikėdamosios išlaikyti savo autonomiją. Galiausiai, kaip pažymėjo H. Morgenthau, valstybės nepriklausomybė priklausys nuo to, prie ko – revizionisčių ar *status quo* valstybių – ji prisišlies⁷⁷. Tačiau mažai valstybei priklausyti galios pusiausvyros sistemai naudinga jau vien dėl to, kad ji neatsiduria nuošalyje, o dalyvauja tarptautinėje arenoje vykstančiuose procesuose. Kita vertus, jai dalyvauti galios pusiausvyros žaidimuose rizikinga, kadangi tai gali būti pražūtinga, jei jos pasirinkimas bus „neteisingas“.

Vidutinės valstybės taip pat linkusios rinktis šliejimosi politiką, veikti per tarptautinius institucinius darinius. Vidutinė valstybė gali nuspręsti prisišlieti ne dėl to, kad užsitikrintų saugumą, o (visų pirma) kad gautų dalį naudos iš revizionisto vykdomos politikos⁷⁸.

Didžiosios valstybės aktyviai įsitraukia į balansavimo politiką tiek formuodamos galios, tiek grėsmės ar interesų pusiausvyros darinius. Būtent jos yra iniciatorės įvairių aljansų, į kuriuos įtraukia ir mažesnes valstybes ir tokiu būdu kuria sau palankius regioninius darinius. Siekdamos įgyti tiek galios, kad galėtų kontroliuoti kitas valstybes, jos gali imtis ir aktyvios ekspansinės politikos. Tačiau didžiosioms galioms formuojant aljansus nebūtinai dominuoja balansavimo strategija, kai atsižvelgiama tik į kintančius galios skirtumus. Didžio-

⁷⁵ Schweller, „Bandwagoning for Profit ...“, p. 100, cituota Rynning S., „Return of the Jedi...“, p. 24.

⁷⁶ Rynning, „Conceptualizing NATO’s Future“..., p. 14.

⁷⁷ Morgenthau, p. 188–192.

⁷⁸ Rynning, „Conceptualizing NATO’s Future...“, p. 14.

sios galios linkusios prisišlieti (sudaryti sąjungą su hegemonu), jei mano, kad turi bendrų interesų (pvz., Jungtinė Karalystė po Antrojo pasaulinio karo)⁷⁹.

Tarptautinės sistemos *hegemonas* visų pirma siekia pasirodyti kaip nekelianti grėsmės valstybė, o kartu ir panaši (savo interesais, siekiais) į kitas valstybes, kurias siekia kontroliuoti. Jis turi įtikinti *status quo* valstybes, kad jų saugumui nekeliami grėsmė, o revizionistines – kad jos nėra pajėgios pasipriešinti hegemonui. Tačiau tuo pat metu hegemonas aktyviai didina savo galią norėdamas kontroliuoti kitas valstybes. Galios ir įtakos tarptautinėje arenoje didinimo reikšmę ypač akcentuoja „puolantieji“ realistai, pasak kurių, valstybės labiausiai geidžiamas hegemono statusas: jis garantuoja saugumą, kadangi mažesnės valstybės, siekdamos naudoti sau, šliesis prie jo, o didžiosios, neturėdamos pakankamai galios, nedrįs jam mesti iššūkio. Nors tikimybės, kad kitos valstybės bandys sukurti atsvarą hegemonui, kuris potencialiai kelia grėsmę kitų interesams, atmesti taip pat negalima.

Konstruktivistų „politinė“ darbotvarkė turi stiprų normatyvinį pagrindą – siekį saugumo problemas desekuritizuoti, t.y. grąžinti į „normalią“ politiką. Tiesa, konstruktyvistai visiškai neatmeta teiginio, jog tam tikrais atvejais kai kurias problemas būtina sekuritizuoti, kad į jas būtų atkreiptas visuomenės dėmesys (pavyzdžiui, į Darfuro krizę). Kai kurie konstruktyvistai tokiems atvejams apibūdinti vartoja sąvoką „pozityvaus sekuritizavimo koncepcija“. Tuo pat metu ima aiškėti ir konstruktyvistų bandymai didinti savo įtaką politikų sprendimams į politikos analizę ir rekomendacijas orientuotais straipsniais ir studijomis. Galima tikėtis, jog taip, kaip nuo 1940-ųjų amerikiečiai strategai viešajame diskurse įtvirtino „nacionalinio saugumo“, „atgrasinimo“, „galios politikos“, „saugumo dilemos“ ir panašias koncepcijas, konstruktyvistams pavyks įdiegti „tapatybės“, „normų“, „sekuritizacijos“ terminus į tarptautinių santykių diskursą ir eventualiai – į praktiką.

Tiek tapatybės, tiek sekuritizavimo koncepcijos turi tam tikrą aiškinamąją ir analitinę vertę: jomis remiantis galima į tradicinius tarptautinės politikos klausimus pažvelgti netradiciniu, nauju aspektu. Karinių pajėgų dydis ar ekonominiai išteklių tarptautinių santykių srityje nėra visa lemiantys veiksniai – ne mažiau svarbios yra vertybės, kultūra, visuomenės (įskaitant politinio elito,

⁷⁹ Sweeney K., Fritz P., „Jumping on the Bandwagon: An Interest Based Explanation for Great Power Alliances“, *Journal of Politics*, 66, 2, 2004, p. 428–449.

priimančio sprendimus) mentalitetas. Nuosai kesni konstruktyvistai neatmeta galios svarbos, netgi atvirkščiai: kad „sekuritizuojantis kalbos aktas“ pavyktų, veikėjas turi laikytis tam tikros valdžios pozicijos. Praktiniai padariniai tarpautiniams santykiams būtų visiškai skirtingi, jeigu teiginį, kad ŽIV plitimas Afrikoje yra saugumo problema, paskelbtų „Greenpeace“ organizacijos narys ir jeigu tą patį pasakytų T. Blairas ar G. W. Bushas.

Bene pagrindinis konstruktyvistų metodologinis instrumentas yra diskurso analizė. Apskritai diskurso analizę galima apibrėžti kaip kokybinį ir interpretacinį bandymą atkurti kalbos, kurią veikėjai vartoja, kad paaiškintų ir padėtų suprasti socialinius reiškinius, prasmę. Diskursas reiškia tarpusavyje susijusių tekstų, kalbų, rašytinių dokumentų, socialinės praktikos visumą, kuri padeda kurti reikšmes ir organizuoti socialinių žinių plėtros procesą. Skirtingai nuo kiekybinių metodų, statistikos, programavimo ar modeliavimo atvejais šis metodas kelia itin didelius reikalavimus pačiam tyrėjui. Autorius privalo įtikinti savo auditoriją, kad būtent jo tam tikro socialinio reiškinio konteksto reikšmės interpretacija yra naudinga aiškinant atitinkamus empirinius padarinius⁸⁰. Studijuoti sekuritizacijos klausimus reiškia studijuoti diskursą ir politines konsteliacijas. Saugumo koncepciją lemia ir teksto kriterijus – specifinė retorinė struktūra, kurią pagal tam tikrus bruožus reikia atrasti diskurse. Diskurso, oficialių tekstų analizė leidžia nustatyti, kas, kaip ir kada sekuritizuoja įvairias saugumo problemas.

Diskurso analizė – tai iš tikrųjų aiškus metodologinis instrumentas, leidžiantis apdoroti empirinius duomenis, kuriuos tyrėjui atstoja tekstai, viešasis diskursas. Kita vertus, nepaisant loginio nuoseklumo, šios teorijos taikymo tarptautinių santykių *praktikos* tyrimo metodas turi tam tikrų spragų. Pirma, oficialūs tekstai dažnai skiriasi nuo realios valstybių politikos, svarbiausi tarptautinės politikos sprendimai priimami ne viešai, o Davido Eastono politinės sistemos „juodojoje dėžėje“, kitaip tariant, už uždarytų durų. Patys Kopenhagos mokyklos atstovai pripažįsta, kad diskurso analizė menkai padeda bandant nustatyti tikruosius veikėjų motyvus⁸¹. Antra, konstruktyvistai, pabrėždami socialinę, subjektyvią tikrovės prigimtį ir taip aktualindami ontologines racionalizmo prielaidas, „pamiršta“ suaktualinti savo pačių vartojamus įrankius,

⁸⁰ Abdelal R., Herrera Y. M., Johnston A. I., McDermott R., *Identity as a Variable*, Harvard University, 2005, p. 21.

⁸¹ Buzan B., Wæver O., de Wilde J., *Security: A New Framework for Analysis...*, p. 176.

visų pirma kalbą. Pavyzdžiui, „kalbos akta“, kuriame sekuritizuojama viena ar kita problema, konstruktyvistai priima kaip socialinį faktą, kurį galima nagrinėti pozityvizmo epistemologijos siūlomais būdais. Radikalesniems konstruktyvistams toks kalbos „objektyvizavimas“ nėra priimtinas – kalba yra tik viena iš socialinės tikrovės konstravimo kategorijų ir nei mažiau, nei daugiau subjektyvi už bet kurią kitą kategoriją, pirmiausia tarptautinių santykių *ne-verbalinę praktiką*. Konstruktyvistai suvokia šios metodologijos ribas. Kenas Boothas pripažįsta, kad didžioji dalis „tyrimų“ iš tikrųjų yra knygos apie knygas, straipsniai apie straipsnius, studijos apie studijas. Tuo pat metu „žmonės toliau kankinami ir žudomi“. Jeigu akademikai nori ne tik „šaudyti iš savo dramblio kaulo bokštų“, jie turi imtis realybės⁸². Nesaugumo jausmas, šandien tvyrantis Bagdado ar Londono gatvėse, nėra vien subjektyvus socialinis konstruktas – tų miestų gyventojams tai – objektyvios materialinės gyvenimo sąlygos. Diskurso analizė ne tik negali nei įtikinamai išspręsti šios saugumo problemos, nei juo labiau pakeisti tų gyvenimo sąlygų.

Apibendrinant pažymėtina, kad, **realistų teigimu**, silpnesni tarptautinės arenos veikėjai gali stiprinti savo saugumą vykdydami tokią politiką, **kad kitiems tarptautinės sistemos veikėjams nekiltų jų atžvilgiu priešiški ketinimai, arba jie gali didinti savo galią ir taip neleisti priešiškomis valstybėms jų įgyvendinti**. Valstybės gali stiprinti galią dviem būdais: pačios telkdamos išteklius – *vidinis balansavimas* (išteklių mobilizacija, ginklavimasis ir t.t.) – arba jungdamosios su kitomis valstybėmis (ar tarptautinės politikos subjektais), priešišškai nusiteikusiomis galimo priešininko atžvilgiu, – *išorinis balansavimas*. Stipresni tarptautinės arenos veikėjai labiau linkę savarankiškai didinti galią (vidinis balansavimas), nors nevengia formuoti aljansų į savo pusę patraukdami ir silpnesnes valstybes. Mažosios ir vidutinės valstybės linkusios rinktis išorinio balansavimo politiką – šlietis prie didžiųjų valstybių (taip pat ir revizionistinių) ar hegemono.

Nuosekliai laikantis konstruktyvistinių prielaidų sunku teikti vienareikšmes rekomendacijas valstybės užsienio ir saugumo politikai sureguliuoti. Sekuritizavimo teorijos šalininkai yra savotiški savo pačių postulatų įkaitai. Jie neatmeta normatyvinio savo teorijos pobūdžio, agituodami už tam tikrų saugumo klausimų sekuritizavimą, kaip geriausią saugumo problemų spren-

⁸² Booth K., *Security and Self: Reflections of a Fallen Realist...*, p. 107, 113.

dimo ar, tiksliau, vengimo būdą. Tuo pat metu jie neatmeta ir galimybės tai daryti, kai kyla egzistencinė grėsmė subjekto tapatybei. Dar daugiau – *Aš–Kiti* dichotomija, vedanti į neišvengiamą saugumo dilemą ir konfliktą, gali būti peržengta tik tuomet, kai riba tarp *Aš* ir *Kiti* išnyksta, *Aš* tampa *Kitų* dalimi, o *Kiti* integruojami į *Aš*, kitaip tariant, atsiranda kolektyvinė tapatybė *Mes*.

Būtent tada atsiranda tam tikra realistinio ir konstruktyvistinio požiūrių sintezės galimybė. Tam tikra problema tampa saugumo problema tada, kai ją kalbos aktu sekuritizuoja atitinkamą valdžios postą užimantis veikėjas. Šiame procese nėra svarbu, ar toks kalbos aktas turėjo kokį nors materialinį pagrindą (pavyzdžiui, buvo susprogdinta sparnuotoji raketa ar kariniu orlaiviu pažeista siena). Abi mokyklos sutaria, jog sėkmingai sekuritizavus problemą „įsijungia“ specifinės diskurso priemonės, kurios pateisina jėgos, taip pat ir karinės, naudojimą. Šiame procese (sic!) vėl nėra svarbu, ar grėsmė yra „objektyvi“, egzistencinė, ar ne. Čia iš esmės ima galioti klasikiniai realistinės politikos (angl. *realpolitik*) balansavimo, saugumo dilemos postulatai. Taigi (de)sekuritizavimas gali būti suprantamas kaip realistinės darbotvarkės sudedamoji dalis. Galutinis sprendimas abiem atvejais yra panašus – kolektyvinis saugumas, tik realistams tai – aljansų kūrimas (taigi *Aš–Kiti* dichotomija išlieka), konstruktyvistams – transnacionalinė integracija ir nacionalinės politikos pabaiga (ir supranacionalinės pradžia).

Iki šiol konstruktyvistai nebandė aiškiau susieti tam tikrų saugumo politikos reiškinių (de)sekuritizacijos – pagrindinės saugumo politikos priemonės – ir transnacionalinės integracijos – galutinio „saugumo“ politikos tikslo – koncepcijų, nors tokioje sąsajoje gali slypėti galingiausias instrumentas konstruktyvistinėms teorijoms pritaikyti valstybių užsienio politikoje. Pagrindinis klausimas turėtų būti formuluojamas taip: kokias problemas, kokiais atvejais ir kokiam kontekste valstybė turėtų sekuritizuoti, o kokias – desekuritizuoti, kad būtų susilpninta *Aš–Kiti* dichotomijos konfliktiška prigimtis, o ilgainiui paspartinta transnacionalinė integracija.

2. Lietuvos užsienio politikos strategijos sąsajos

2.1. Tarp geopolitinių ir tapatybės imperatyvų

Išnagrinėtos realistų rekomendacijos mažoms valstybėms, kaip garantuoti savo saugumą šliejantis prie hegemono ar prie stipriausios revizionistinės valstybės arba vykdant neutralumo politiką, kad niekam nekiltų jokių pikta-valių ketinimų, mažai ką sako praktinės užsienio politikos strategams. Jiems turėtų kilti nemažai klausimų, į kuriuos atsakyti realizmo teorijos nepajėgios. Pavyzdžiui, kokiomis aplinkybėmis mažajai valstybei naudingiau šlietis prie hegemono, o kokiomis – prie revizionistinių valstybių, kaip nustatyti parankų metą, kurios revizionistinės valstybės turi daugiau galimybių įveikti hegemoną ir t.t.

Todėl taikant realizmo kriterijus konkrečios valstybės užsienio politikai formuoti neišvengiamai tenka atsižvelgti į erdvę, kurią ji užima, į kaimynus ir istorinius santykius su jais. Kitaip tariant, užsienio politikos strategai turi pasitelkti geopolitiką ir geoistoriją. Geopolitika, besiremianti realizmo prielaidomis, teigia, kad valstybės vieta Žemės rutulio paviršiuje turi reikšmės jos vidaus ir užsienio politikai⁸³.

Lietuvos geopolitinės padėties studijose teigiama, kad Lietuva yra žemyninės geostrateginės zonos (angl. *heartland*) paribyje. Stipriausiai šios zonos valstybei Rusijai lengva daryti įvairialypę įtaką Baltijos valstybėms dėl šios ir dėl kitų istoriškai susiklosčiusių aplinkybių. Rusijai Rytų Pabaltijo šalys yra natūralus barjeras, saugantis nuo jūrų valstybių galios sklaidos. Taip pat ši teritorija Rusijai gali būti tarsi placdarmas „veržiantis“ į Vidurio Europą. Jūrų valstybėms Rytų Pabaltijo šalys gali atlikti identišką barjero ir placdarmo geopolitines funkcijas, tik nukreiptas prieš Rusiją. Kita galimybė Baltijos valstybėms – tapti

⁸³ Laurinavičius Č., Motieka E., Statkus N., *Baltijos valstybių geopolitikos bruožai. XX amžius*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2005, p. 31–32.

geopolitinės Vakarų ir Rusijos sąsajos dalimi⁸⁴. Tačiau veiksminga geopolitinės sąsajos funkcija sudaro sąlygas geopolitiniam valstybės(-ių) neutralumui, todėl Lietuva gali tapti efektyvia geopolitine sąsaja tik sėkmingai vykstant Rusijos demokratėjimo procesui ir vis labiau jai įsitraukiant į Vakarų politines bei ekonomines struktūras. Kai kurių Lietuvos geopolitikų nuomone, mintis, kad Lietuva galėtų būti „tiltas“, artinantis Rusiją prie Europos formuojantis eurožemyniniam Rusijos ir ES branduolio valstybių geopolitiniam aljansui, yra nepagrįsta ir pavojinga. Lietuva, kaip ir kitos Baltijos valstybės, pagal tokį raidos scenarijų, tikėtina, nors formaliai ir liktų ES, tačiau faktiškai jos užsienio ir iš dalies vidaus politiką kontroliuotų Rusija. Č. Laurinavičiaus, E. Motiekos ir N. Statkaus teigimu, svarbiausia tokios raidos priežastis yra tai, kad viena ES nesugebėtų skatinti Rusijos demokratėjimo procesų, todėl siektų ES ir Rusijos galios pusiausvyros Vidurio ir Rytų Europoje. „Branduolio“ Europos valstybės kol kas nepajėgios (o tam tikra prasme ir nesuinteresuotos) atsverti Rusijos įtakos Rytų Pabaltijo šalyse. Tad natūraliai jų interesų ir galimos įtakos sferos riba, matyt, taptų rytinės Lenkijos, Slovakijos, Vengrijos ir Rumunijos sienos. Baltijos valstybių, kaip *sąsajos*, padedančios demokratijai į Rytus plisti, funkcija taptų nebeaktuali. Anot šių geopolitikų, tokia įvykių raida yra įmanoma tik JAV nepajėgiant domėtis Baltijos valstybių likimu (pvz., stiprėjant Artimųjų ir Vidurio Rytų konfliktui) ar jas „išstūmus“ iš Europos. ES žemyninės valstybės, pagrįstai manydamos, kad negalės išlaikyti Baltijos valstybių politinio ir ekonominio stabilumo geopolitinio Rusijos spaudimo atveju, gali jų netiesioginę kontrolę perleisti Rusijai mainais už pastarosios nuolaidas energijos išteklių gavybos ir tiekimo srityje, kuriant ES ginkluotąsias pajėgas bei paramą tarptautinėje arenoje.

Č. Laurinavičiaus, E. Motiekos ir N. Statkaus įsitikinimu, jokia kita valstybė (ar jų grupė), išskyrus JAV, dabar negali (ir nenori) atsverti Rytų Pabaltijo šalyse Rusijos įtakos. Iš jūrų valstybių tik JAV turi interesų ir galimybių riboti bei sulaukyti Rusijos įtakos sklaidą Rytų Pabaltijo šalyse⁸⁵. JAV geostrategiškai ypač svarbu kontroliuoti Eurazijos pakrantes – priežemyninę (diskontinentinę) geostrateginę zoną, kad joks potencialus priešininkas negalėtų sutrukdyti JAV viešpatauti vandenynuose. JAV geostrategija Eurazijoje yra vienareikšmė

⁸⁴ Ten pat, p. 80–81.

⁸⁵ Ten pat, p. 226–227.

– neleisti galimoms revizionistinėms valstybėms ar jų koalicijoms kontroliuoti prie žemynų esančios pakrančių geostrateginės zonos (angl. *rimland*), užkirsti kelią aljansams, kurie tai padėtų pasiekti; išlaikyti Eurazijoje geopolitinį pliuralizmą⁸⁶. Amerikiečiai baiminasi eurazizmo – NVS valstybių tiesioginio strateginio pajungimo Rusijai, jos aljanso su Iranu arba Kinija geopolitikos sėkmės, Kinijos ir Japonijos (ir galbūt ASEAN šalių) sąjungos Rytų Azijoje, Kinijos ir musulmonų šalių aljanso, eurokontinentalizmo – Europos žemyninių valstybių ir Rusijos aljanso⁸⁷. Rytų Pabaltijo valstybės yra priežemyninės zonos europinės dalies pakraštyje.

Rytų Pabaltijo valstybių teritoriją ir joje gyvenančias visuomenes JAV tiki si paversti geopolitine sąsaja (tiltu), ekonomiškai ir politiškai skverbdamosi į Rusiją, Baltarusiją, Ukrainą ir Pietų Kaukazą. Jei tai nepavyktų ar ši funkcija būtų neįmanoma dėl Rusijos pragmatine provakarietiškos užsienio politikos pakeitimo eurokontinentalizmo ar eurazizmo politika, JAV galėtų pasinaudoti Rytų Pabaltijo valstybėmis kaip dalimi placdarmo (įtakos pleištu), kurį sudarytų ir kai kurios kitos Vidurio ir Rytų Europos valstybės. Šio valstybių „pleišto“ funkcija – atskirti Vakarų Europos šalis nuo tiesioginio sąlyčio su Rusija ir veikti kaip JAV „įtakos agentėms“ Europos Sąjungoje⁸⁸.

Šie geopolitikai mano, kad eventualiai JAV ilgalaikis interesas Eurazijoje yra žemyninės zonos (angl. *heartland*) strateginis užvaldymas. JAV ir Lietuvos ilgalaikiai interesai Rusijos atžvilgiu sutampa. Nei Prancūzija, nei Vokietija, nei Kinija pavieniui neturi galimybių ilginiui nei demokratizuoti, nei suskaldyti Rusijos. JAV vienos taip pat nepajėgios pasiekti šį tikslą. JAV tik kartu su Europa gali galutinai demokratizuoti ir „vesternizuoti“ Rusiją⁸⁹. Todėl galima manyti, kad šie geopolitikai tiki, jog JAV geostrategijos sėkmė Rusijos ir Europos atžvilgiu yra ir Lietuvos interesas bei geriausia mūsų valstybės saugumo garantija.

Geopolitinė Lietuvos tarptautinės padėties analizė patikslina realistines rekomendacijas ir perša vienareikšmę išvadą – Lietuvai ir kitoms Baltijos vals-

⁸⁶ Brzezinski Z., *Velikaja šachmatnaja doska*, Moskva: Meždunarodnyje otnošenija, 1999, p. 52–54.

⁸⁷ Ten pat, p. 54.

⁸⁸ Laurinavičius Č., Motieka E., Statkus N., *Baltijos valstybių geopolitikos bruožai...*, p. 226.

⁸⁹ Motieka E., Statkus N., Daniliauskas J., „Globali geopolitinė raida ir Lietuvos užsienio politikos galimybės“, *Lietuvos metinė strateginė apžvalga 2004*, Vilnius: Lietuvos karo akademija, 2005, p. 56–57.

tybėms reikia šlietis prie JAV. Todėl realistams ir geopolitikams turėtų būti akivaizdu, kad pagal šią modernios Lietuvos geopolitikos „teoremą“ būtina formuoti ir mūsų šalies transatlantinę, europinę ir Rytų politiką.

Geopolitikos logika nurodo aiškų fatalistinį imperatyvą: arba šalis turi šlietis prie JAV, arba bus pasmerkta vėl išnykti kaip savarankiškas tarptautinių santykių subjektas. Tačiau geopolitika yra tik vienas iš galimų diskursų Lietuvos užsienio politikai „aprašyti“. Tiesa, šis diskursas Lietuvos atveju yra itin galingas ir akivaizdžiai vyrauja, palyginti su kitais alternatyviais diskursais. Galima ir visiškai kitokia Lietuvos tarptautinės situacijos interpretacija.

Geopolitikos problema susijusi su jos ontologinio pagrindo – realizmo – teorinėmis spragomis. Realistai funkciškai neskirsto valstybių, jų tapatybės turinys nėra svarbus, nes jos visos siekia to paties – išlikti. Problema ta, kad jos pagal savo tapatybę yra skirtingos ir tai daro įtaką užsienio politikai. Kalbant apie Europos Sąjungą, žodis „Europa“ ne mažiau svarbus už žodį „Sąjunga“, analogiškai frazėje „Amerikos hegemonija“ „Amerika“ ne mažiau svarbu už „hegemoniją“⁹⁰. Vidaus politika ne mažiau lemia valstybės užsienio ir saugumo politiką nei tarptautinės sistemos struktūra. Tarptautinės sistemos, vidaus politikos ir kiti „objektyvūs“ veiksniai – valstybės geografinė padėtis, demografiniai ir geologiniai duomenys – viskas tarpusavyje susiję ir veikia vieni kitus. Įvairiais atvejais skirtingi kintamieji politikos veiksniai gali tapti lemiamais. Dėl tos pačios priežasties vis daugiau abejonių globalizacijos laikais ima kelti ir realistų mėgstamas „nepriklausomybės“ konceptas – kas (valstybė? visuomenė? individai? politinės institucijos?) ir nuo ko (kitų valstybių? visuomenių? institucijų?) turi būti nepriklausoma globalinio tinklo sąlygomis, kai viskas priklauso nuo visko – pavyzdžiui, žemės drebėjimas Pakistane sukelia benzino kainų šuolį Havajų degalinėse. Ką Lietuvai reiškia „nepriklausomybė“ (politinė? kultūrinė? ekonominė? socialinė?) Europos Sąjungos kontekste? Tiesą sakant, ES stiprina ne nominalią, bet realią Lietuvos nepriklausomybę. Politinė nepriklausomybė neturėtų būti savitikslių – tai priemonė individų saugumui, ekonominei gerovei, kultūrinei saviraiškai užtikrinti. Pavyzdžiui, Lietuva yra perdavusi dalį nacionalinio suvereniteto ES ir šia prasme turi mažiau „nepriklausomybės“ negu Serbija, Makedonija

⁹⁰ Gricius A., Paulauskas K., *Europos Sąjungos bendroji užsienio ir saugumo politika ir Lietuva*, Lietuvos metinė strateginė apžvalga 2003, Vilnius: Lietuvos karo akademija, 2004, p. 78.

ar Moldova, tačiau šios šalys nesugeba užtikrinti fundamentalių visuomenės interesų būdamos santykinai labiau nepriklausomos. Kraštutinis atvejis – Somalis, nominaliai labiau nepriklausoma šalis nei Lietuva, tačiau faktiškai – suirusi, vidaus vaidų plėšoma valstybė.

Kita vertus, minėtos realizmo ir geopolitikos teorinės spragos nelabai imponuoja užsienio politikos planuotojams ir vykdytojams, nes konstruktyvizmo nuostatas taikyti tarptautinių santykių praktikoje dar sunkiau.

Ką Lietuvai galima rekomenduoti remiantis konstruktyvistine logika? Pirmiausia reikia aiškiai apibrėžti Lietuvos tapatybės tarptautinėje sistemoje matmenis remiantis pirmoje dalyje aptarta A. Wendto tapatybės teorija.

Korporatyvinė Lietuvos valstybės tapatybė. Tam tikra prasme tai – metafizinė kategorija, kuriai visapusiškai išnagrinėti reikėtų didžiulių tarpdisciplininių pastangų: sociologijos, antropologijos, istorijos, politologijos ir psichologijos žinių. Nepaisant šios pamatinės tapatybės svarbos bet kokio tipo tapatybei, tarptautinių santykių analizei, jos kilmė didesnės reikšmės neturi (arba konstruktyvistai dar nerado būdo jai įvertinti). Prisimenant A. Wendtą, korporatyvinė tapatybė egzistuoja, jeigu individai turi bendrą valstybės, kaip korporatyvinės organizacijos, sampratą, kuri skiriasi nuo kitų. Lietuvos valstybei būdingi visi valstybei būtini bruožai: tam tikra institucinė ir teisinė tvarka, teisėtas organizuotos prievartos naudojimo monopolis, suverenitetas, visuomenė ir teritorija. Taigi šiame tyrimo etape galima daryti prielaidą, kad Lietuvos valstybės tapatybė, kurią ji stengiasi išlaikyti ir apsaugoti (kitaip ji tiesiog negalėtų egzistuoti kaip valstybė), yra korporatyvinė.

Tipinė Lietuvos tapatybė. Lietuva yra maža, demokratinė, parlamentinė rinkos ekonomikos valstybė. Kokiomis sąvokomis bus įvardyta tapatybė, tiesiogiai nepriklauso nuo to, kaip *Kiti* įsivaizduoja Lietuvą. Įvairiose tarptautinės politikos situacijose suaktyvinama skirtingomis sąvokomis įvardyta Lietuvos tipinė tapatybė: derybose dėl narystės PPO – rinkos ekonomikos valstybės, palaikant santykius su JAV ar Rusija – mažos valstybės tapatybė, ir pan. Akivaizdu, jog tipinė tapatybė gali turėti reikšmingą įtaką valstybės užsienio politikai – Lietuvos elgesį itin riboja mažos valstybės tapatybė. Kita vertus, demokratinės rinkos ekonomikos šalies tapatybė šiuos apribojimus iš dalies kompensuoja.

Lietuvos vaidmens tapatybė tiesiogiai susijusi su Lietuvos užsienio politika. Atliekant jos analizę, galima pasitelkti „vaidmens teoriją“. Lietuvos vai-

dmenis tarptautinėje politikoje lemia: 1) vidinis savo vaidmens suvokimas, 2) *Kitų* subjektų lūkesčiai Lietuvos atžvilgiu (pirmasis ir antrasis veiksniai yra glaudžiai tarpusavyje susiję) ir 3) faktinis vaidmens atlikimas. Pavyzdžiui, Lietuvos politinis elitas įsivaizduoja Lietuvą kaip aktyvią tarptautinės politikos veikėją, regiono lyderę. JAV Lietuvai priskiria savo įtakos Europoje placdarmo vaidmenį. Panašų vaidmenį Lietuvai, matyt, norėtų suteikti ir Rusija. Galiausiai finansiniai ir žmoniškieji intelektualiniai ištekliai lemia Lietuvos gebėjimą vykdyti užsienio politiką, o jų visuma – Lietuvos vaidmenį tarptautinėje politikoje.

Kolektyvinė tapatybė. Lietuva – Europos Sąjungos dalis, kitaip tariant, Lietuvos korporatyvinė tapatybė yra tapusi *Kitų* – Europos Sąjungos – tapatybės dalimi. Galima daryti prielaidą, jog laikui bėgant Lietuva vis labiau internalizuos šią europietišką kolektyvinę tapatybę, tad ribos tarp nacionalinės ir europinės tapatybės ilgainiui išnyks (tačiau viena nepaneigs kitos), ir tai neišvengiamai atsispindės Lietuvos užsienio politikoje.

Taigi, žvelgiant iš konstruktyvistinės perspektyvos, Lietuvos užsienio politiką, šiuo metu besiremiančią čia jau aptartais geopolitikos postulatais, galima kritikuoti dėl trijų problemų. Pirma, Lietuvos Europos politikoje neatsižvelgiama į šalies europinės tapatybės imperatyvus; antra, šliejimasis prie JAV nėra vienintelė Lietuvos išlikimo alternatyva – jos užsienio politikoje JAV skiriamas dėmesys nėra adekvatus šios šalies svarbai Lietuvos tapatybei ir minėtų saugumo, ekonominių bei kultūrinių interesų įgyvendinimo sėkmei; trečia, Rusijos grėsmė yra akivaizdus jos sekuritizavimas, ir tai jau įsigalėję Lietuvos saugumo politikos diskurse, tačiau toks Rusijos vertinimas nėra vienintelė ir nebūtinai geriausia Lietuvos politikos alternatyva. Atitinkamai daugiau dėmesio kreipiant į konstruktyvizmo įžvalgas Lietuvos užsienio politikoje turėtų būti keliami šie tikslai:

1. sukurti ir įgyvendinti tinkamą Europos politikos strategiją;
2. naujai pragmatiškai įvertinti JAV svarbą Lietuvos užsienio politikai;
3. įvertinti naują politiką Rusijos atžvilgiu.

2.2. Transatlantinė politika

2.2.1. Tarp eurokontinentalizmo ir euroatlantizmo

Dauguma Lietuvos užsienio politikos formuotojų ir tarptautinių santykių, geopolitikos specialistų sutaria, kad pamatinis mūsų valstybės saugumo garantas yra visavertė integracija į Vakarų pasaulio ekonomines, politines ir karines struktūras. Po II Persijos įlankos karo išryškėjusios transatlantinio ryšių aižėjimo apraiškos⁹¹ Lietuvai nežada nieko gero. Žvelgiant iš realizmo ir geopolitikos pozicijų, esminė transatlantinių santykių problema yra Europos, kaip vieno veikėjo, vieta tarptautinėje sistemoje: ar Europa taps visaverčiu tarptautinės politikos subjektu, o jei taps – ar bus strategiškai savarankiška, ar liks susaistyta strateginės partnerystės saitais su JAV⁹².

Galima išskirti du svarbiausius požiūrius (geopolitines schemas) dėl ES vietos tarptautinėje sistemoje ir santykių su kitais geopolitikos veikėjais – *euroatlantizmą* ir *eurokontinentalizmą*. Euroatlantizmo šalininkai laiko JAV ir Europą neatskiriamomis Vakarų civilizacijos dalimis, kurias vienija glaudūs ekonominiai, kultūriniai, socialiniai, politiniai ir saugumo interesai. Todėl transatlantinė strateginė vienybė turi išlikti ir stiprėti. ES užsienio ir saugumo politika neturi jai kenkti, dubliuoti ar net ardyti šios vienybės, bet orientuotis į bendrų su JAV interesų įgyvendinimą⁹³. Vadinamieji euroatlantistai vis dėlto nesitenkina ligšioliniu pasyviu ES valstybių vaidmeniu saugumo srityje ir pasisako už ES bendros užsienio ir saugumo politikos geresnį koordinavimą bei Europos saugumo ir gynybos politikos stiprinimą, tačiau šie procesai, jų įsitikinimu, neturėtų dubliuoti NATO ir neardyti transatlantinės vienybės. Kitaip tariant, jie žvelgia į ES kaip vieną iš euroatlantinės saugumo bendruomenės „kolonų“, kuri turi būti gerokai sustiprinta⁹⁴.

⁹¹ Hoffmann S., „US-European Relations: Past and Future“, *International Affairs*, 79, 5, 2003, p. 1029–1036.

⁹² Plačiau žr.: Bretherton Ch., Vogler J., *The European Union as a Global Actor*, London: Routledge, 1999, p. 1–45.

⁹³ The Atlantic Council of the United States, „Permanent Alliance? NATO's Prague Summit and Beyond“, Policy paper, April 2001; Patten Ch., „A Security Strategy for Europe“, *Oxford Journal on Good Governance*, 1, 1, 2004, p. 13–16; Ash T.G., *Free World: Why a Crisis of the West Reveals the Opportunity of Our Time*, London: Allen Lane, 2004.

⁹⁴ Schmidt P., Geipel G., „Forward Again in US-European Relations“, *Oxford Journal on Good Governance*, 1, 1, 2004, p. 29–32.

Euroatlantistai skatina ES gilesnę integraciją užsienio politikos ir gynybos srityse. Jų nebaugina, kad atsiras konfederacinė ar net federacinė Europa, jei tik tokioje ES būtų „saugikliai“, garantuojantys Europos proatlantinę politiką⁹⁵. Euroatlantistų požiūriu, federacinė proatlantinė Europa galėtų labai pasitarnauti skleisdama euroatlantinės bendruomenės vertybes NVS erdvėje bei Didžiojoje Artimuosiuose Rytuose. Kita vertus, vieninga Europa per tarptautines institucijas galėtų prireikus veiksmingiau riboti ir JAV vienašališkumo tendencijas, taip išlaikydama transatlantinius santykius ir euroatlantinę bendruomenę⁹⁶.

Eurokontinentalistų ir euroatlantistų pažiūros dėl tolesnio ES integracijos gilinimo būtinybės sutampa, tačiau radikaliai skiriasi federalizavimo motyvai. Eurokontinentalistams federacinė Europa jau pati savaime yra vertybė. Jų ilgalaikis tikslas yra ne transatlantinės bendruomenės išlikimas, bet Europos strateginė nepriklausomybė. ES federacinė struktūra ir jos sukurta išimtinų interesų erdvė – Europos savarankiškos ateities garantai⁹⁷.

Eurokontinentalistų manymu, ES kaip vienas geopolitinis subjektas (vieninga sąjunga) gali atsirasti tik politiškai ir sociokultūriškai konsoliduojant Europos žemyno „branduolį“ – Vokietiją, Prancūziją, Benilukso šalis, Austriją. Kitaip tariant, „geopolitinė Europa“ gali atsirasti tik neutralizuojant proatlantinių ES valstybių narių įtaką ES integracijos procesui arba pakeičiant jų geopolitinę orientaciją. Savarankiška Europa gali iškilti tik aiškiau save apibrėždama instituciškai, geografiškai, taip pat kaip tapatybė (pirmiausia atsiribodama nuo JAV)⁹⁸.

Žvelgiant iš konstruktyvistinės perspektyvos būtų sunku nesutikti, kad integracija į Vakarų buvo pamatinis Lietuvos siekis. Tačiau dėti akcentą rei-

⁹⁵ Ash T.G., *Free World: Why a Crisis of the West Reveals the Opportunity of Our Time*, London: Allen Lane, 2004.

⁹⁶ Ten pat; The Atlantic Council of the United States, The Centre for European Reform, and The Institute for the U.S. and Canadian Studies at the Russian Academy of Sciences, „The Twain Shall Meet: The Prospects for Russia-West Relations“, Policy paper, May 2002, <http://www.cer.org.uk>, 2004 09 14.

⁹⁷ Emerson M., „The Wider Europe as the European union's Friendly Monroe Doctrine“, *CEPS Policy Brief 27*, Centre for European Policy Studies, October 2003, <http://www.ceps.be>, 27, 10, 2002.

⁹⁸ Guessgen F., It fires back! The Impact of the European Union's Common Foreign and Security Policy (CFSP) on the Evolution of a European identity, In *European Political-economy Infrastructure Consortium (EPIC): Ionian Conference 2000 - Challenges of the New Millennium, Corfu, 20-22 May, 2000: Theme: Governance and citizenship in the European Union - the influence of culture*, pages 20, Corfu, Greece, <http://aei.pitt.edu/archive/00000642/01/ICGuessgen.pdf>; plačiau žr.: Motieka E., Statkus N., Jonas Daniliauskas, „Globali geopolitinė raida ir Lietuvos užsienio politikos galimybės“, *Lietuvos metinė strateginė apžvalga 2004*, Vilnius: Lietuvos karo akademija, 2005, p. 39–80.

kėtų šiek tiek kitaip: saugumas yra tik išvestinė tapatybės funkcija. Pasirinktą Lietuvos kelią diktavo pirmiausia tapatybės imperatyvai. Nuo pat nepriklausomybės atkūrimo Lietuvos užsienio politiką lėmė siekis atsiriboti nuo sovietinės praeities ir tapti integralia Vakarų visuomenės dalimi. Gražina Miniotaite itin taikliai apibūdina šio Vakarų ir Rytų supriešinimo svarbą Lietuvos užsienio politikoje: „Baltijos valstybės <...> kūrė priklausymo Vakarams naratyvą, kuriame Rytams teko grėsmingų „kitų“ vaidmuo. Vakarai yra siejami su gerove, saugumu ir demokratija, o Rytai – su skurdu, neaiškumu ir nesaugumu. Pozityvi identifikacija su Europa yra susijusi su atskyrimu nuo ne Europos, ypač pabrėžiant Rusijos keliamas grėsmes“⁹⁹.

Narystė ES ir NATO Lietuvos politiniam elitui buvo dvi vienos monetos pusės. ES narystė simbolizavo politinį, kultūrinį ir idėjinį grįžimą į Europą bei ekonominę ir socialinę gerovę. Narystė NATO buvo suvokiama kaip efektyviausia „kietojo“ saugumo garantija nuo potencialių karinių grėsmių. NATO ir ES bendradarbiavimas dėl saugumo tuomet rėmėsi ESGI – Europos saugumo ir gynybos identiteto NATO viduje – koncepcija. Kaip teigia buvęs LR Aukščiausiosios Tarybos pirmininkas V. Landsbergis, semiotika šiuo atveju buvo svarbi – Lietuva siekė *euroatlantinės*, o ne šiaip *europinės* integracijos¹⁰⁰.

Lietuvos politinis elitai, be abejonės, negalėjo numatyti, kad šalis taps ko-kybiškai kitokios euroatlantinės bendrijos, nei ta, į kurią jis norėjo integruotis, dalimi. 1999 m. ES pradėjo plėtoti bent jau nominaliai savarankišką ESGP – Europos saugumo ir gynybos politiką. Po Rugsėjo 11-osios Rusija tapo svarbia JAV partnere kovoje su terorizmu, buvo sukurta NATO ir Rusijos taryba. 2003 m. NATO iš JT perėmė ISAF operaciją Afganistane, taip išeidama už Vašingtono sutarties nustatytą Aljanso veikimo ribų. NATO taip pat perdavė ES vadovauti savo misijas Makedonijoje, Bosnijoje ir Hercegovinoje. Šie spartūs pasaulinės ir Europos saugumo architektūros pokyčiai jau buvo pakankamai sudėtingi, kad Lietuvos politikai galėtų juos visapusiškai įvertinti, tačiau Irako karas ir aštrūs JAV ir Vokietijos bei Prancūzijos nesutarimai tapo dar didesniu išbandymu lietuviškai *euroatlantinei* pasaulėžiūrai.

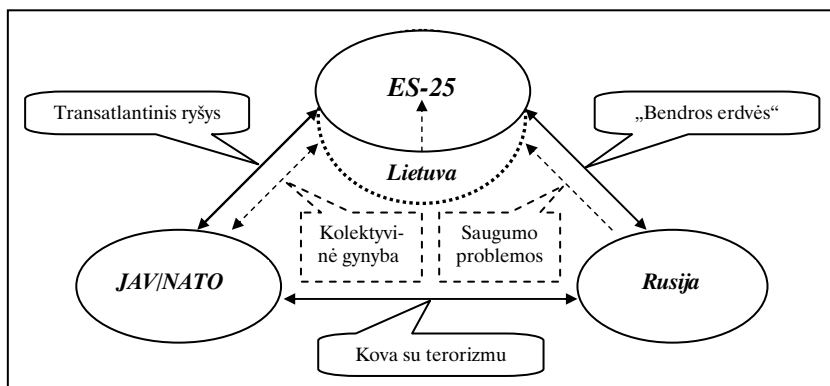
⁹⁹ Miniotaite G., „Convergent Geography and Divergent Identities: A decade of transformation in the Baltic states“, *Cambridge Review of International Affairs*, 16, 2, 2003, p. 209–222 (214).

¹⁰⁰ Cituojamas straipsnyje: Paulauskas K., 'The Baltics: from nation states to member states: rethinking Russia, revamping the region, reappraising the EU' / EU-ISS Occasional Paper (atiduotas spaudai).

Dėl šių „tektoninių“ poslinkių Lietuva prisijungė prie abiejų organizacijų turėdama kur kas sudėtingesnį mentalinį žemėlapią nei anksčiau (žr. 2 schemą). JAV, NATO ir ES nebėra vienos monetos dalys, bet skirtingi veikėjai, kurie kartais turi priešingus interesus. Rusija tapo tiek JAV, tiek ES strateginiu partneriu. Europos saugumo tapatybės NATO viduje idėja taip ir nebuvo įgyvendinta – ją ima keisti dvišalis ES ir JAV strateginis dialogas.

Lietuva įstrigusi savotiškoje strateginėje „trilemoje“, iš kurios nėra lengvos išėitys. Vyraujantis Lietuvos užsienio politikos motyvas – transatlantinis ryšys, kurį įprasmina Vašingtono sutarties 5 straipsnis, yra gyvybiškai svarbus Lietuvai. Bet kokia kita strateginė konfigūracija – ES ir Rusijos sąjunga prieš JAV ar JAV ir Rusijos sąjunga prieš ES – Lietuvai nieko gero nežadėtų. Šią „dėlionę“ dar labiau apsunkina didesniųjų ES valstybių ir JAV noras plėtoti ypatingus santykius su Rusija, nors ir dėl skirtingų priežasčių. Šie ryšiai galėtų itin pakentti Lietuvos nacionalinio saugumo interesams.

2 schema. Lietuvos saugumo „trilema“

2.2.2. Lietuvos transatlantinės politikos gairės sustojus ES Konstitucijos ratifikavimo procesui

Kaip minėta anksčiau, realistų ir geopolitikų nuomone, JAV karinė galia Europoje ir Vidurio bei Rytų Europoje Lietuvai gyvybiškai būtina „kietojo“ saugumo požiūriu, o Vakarų pasaulio kolektyvinių saugumo struktūrų konf-

liktas ar suirimas jai, kaip tarptautinės politikos subjektui, kelia egzistencinę grėsmę¹⁰¹.

Todėl, remiantis modernios lietuviškos geopolitikos postulatais, Lietuva turėtų palaikyti ir skatinti ES ir NATO bei kitų tarptautinių darinių visas iniciatyvas, kuriomis siekiama suartinti JAV ir Europą, kad JAV daugiau pasireikštų Europoje. Dėl tam tikrų trukdžių ES politinės integracijos srityje Prancūzijos ir Nyderlandų rinkėjams atmetus ES konstitucinės sutarties projektą, JAV iš esmės liko tik vienas būdas pagerinti ir sustiprinti Jungtinių Valstijų ir Vakarų Europos valstybių santykius – aktyviai remti tas valstybes ir tas politines jėgas, kurios nori sukurti politiškai vieningą Europą, globalią tarptautinės arenos veikėją, lygiavertę JAV, tačiau siekiančią išlaikyti strateginius partnerystės ryšius su Amerika¹⁰². Transatlantinių ryšių stiprinimo politikos galimi pasirinkimai varijuoja tarp idėjų kurti naujas transatlantines institucijas (Transatlantinę bendriją, Transatlantinę viršūnių tarybą, Transatlantinę laisvosios prekybos zoną – TAFTA¹⁰³), kurios sujungtų visas NATO ir ES valstybes, ir NATO transformacijos, paverčiant šią organizaciją ne tik kariniu aljansu, bet ir transatlantinio dialogo forumu tarptautinės politikos ir strategijos klausimais.

Kita vertus, mąstant realizmo ir geopolitikos kategorijomis, Lietuva neturėtų savo transatlantinės politikos tikslus siekti įgyvendinti tik per tarptautines institucijas. Jai reikėtų plėtoti dvišalius santykius su Amerika. Lietuva turėtų palaikyti JAV visuotinio demokratinų vertybių skleidimo strategiją ir bandyti atrasti specialias nišas jos kuriamoje globalaus valdymo struktūroje¹⁰⁴. Pavyzdžiui, Lietuva galėtų specializuotis skleisti demokratinų institucijų kūrimo patirtį Vakarų NVS dalyje, šioms NVS valstybėms padėti tobulinti savo administracinius gebėjimus pasirinktoje valdymo srityje (pvz., integracijos į ES).

Lietuvos pastangos neturėtų geografiškai apsiriboti NVS erdve. Aktyvesnis Lietuvos dalyvavimas ne tik atkuriant ir palaikant taiką, bet ir steigiant bei stiprinant „žlugusių valstybių“ civilines administracines struktūras galėtų būti naudingas tiek JAV, tiek jai pačiai. Stiprindama demokratiją Afganistane

¹⁰¹ Laurinavičius Č., Motieka E., Statkus N., *Baltijos valstybių geopolitikos bruožai...*, p. 192.

¹⁰² Asmus R., "Rethinking the EU: Why Washington Needs to Support European Integration", *World Security Network*, http://www.worldsecuritynetwork.com/showArticle3.cfm?article_id=11959

¹⁰³ European Policy Centre, "Towards a Renewed Transatlantic Community", http://www.ifeurope.org/TEWN/pdf/607037283_IDE2005.pdf

¹⁰⁴ Lopata R., Statkus N., „Imperijos, pasaulio tvarka ir mažosios valstybės“, *Lietuvos metinė strateginė apžvalga 2005*, Vilnius: Lietuvos karo akademija, 2006.

ir Irake, JAV susidūrė su nemenku civilinių tarnautojų trūkumu¹⁰⁵. Plėtojant strateginę partnerystę galima svarstyti dvišalės formalios karinės ir politinės Lietuvos ir JAV sąjungos sudarymo galimybę ir taip apsisaugoti nuo galimo NATO paralyžiaus.

Galima ir kitaip pažvelgti į JAV vietą Lietuvos užsienio politikoje. Iš tikrųjų iki šiol strateginė partnerystė su JAV Lietuvai buvo svarbi dėl kelių priežasčių. JAV (nepaisant Jaltos susitarimų) niekada formaliai nepripažino Baltijos šalių okupacijos¹⁰⁶, todėl okupuotoms valstybėms JAV realistinės politikos (angl. *realpolitik*) siekis sunaikinti „blogio imperiją“ atrodė perspektyvesnis už Vakarų Europos politiką (angl. *ostpolitik*) susitaikyti su Sovietų Sąjunga. Po šaltojo karo JAV tapo viena aktyviausių Lietuvos narystės NATO rėmėjų tada, kai daugelis Vakarų Europos šalių dar dvejojo.

Tuo pat metu ES neturėjo jokios gynybos dimensijos, todėl buvo sunku tikėtis, kad ji norėtų ar galėtų apsaugoti Baltijos šalis nuo galimos Rusijos agresijos, jei ši šalis būtų grįžusi į imperinio ekspansionizmo kelią. Sąmoninga ar nesąmoninga ES „miopija“ Rusijos atžvilgiu tikrai nedidina šios organizacijos kaip strateginio veikėjo patikimumo tiek Lietuvos, tiek daugelio kitų Vidurio ir Rytų Europos šalių akyse. Būtent šis veiksnys skatina šias šalis glaudžiau bendradarbiauti su JAV kai kuriais strateginiais klausimais, ypač susijusiais su Europos gynyba, t. y. ta sritimi, kurioje ES ir norėtų tapti reikšmingesniu veikėju. Toomas H. Ilvesas teigia, kad „senosios“ ES narės nemėgsta proamerikietiško naujųjų narių pažiūrų, o pastarosios taip pat neigiamai vertina senųjų narių santykius su Rusija. Būtent tai, anot Ilveso, yra pagrindinė BUSP veiksmingumo problemos ašis¹⁰⁷. JAV taip pat nevengia simboliniais gestais skatinti Lietuvos proamerikietiško. Ypač pagarsėjo George'o W. Busho frazė, pasakyta Vilniuje 2002 m.: „Anyone who would choose Lietuva as an enemy has also made an enemy of the United States of America“. Lietuva niekada nėra girdėjusi nieko panašaus iš kurio nors Vakarų Europos lyderio. Atvirkščiai, Jacquesas Chiracas liūdnei pagarsėjo savo siūlymu naujosios ES narės patylėti.

¹⁰⁵ Cohen E. A., „History and Hyperpower“, *Foreign Affairs*, 83, 4, 2004, p. 49–63.

¹⁰⁶ Pavyzdžiui, 1975 m. pasirašant Helsinkio Baigiamąjį aktą, JAV Atstovų Rūmai priėmė rezoliuciją, kurioje pabrėžė, jog Helsinkio aktas nepaveiks Baltijos valstybių okupacijos nepripažinimo politikos.

¹⁰⁷ Ilves H. Toomas, 'The Pleiades Join the Stars: trans-Atlanticism and Eastern Enlargement', *Cambridge Review of International Affairs*, 18, 3 July, 2005.

Dėl šių priežasčių Lietuvos vadovai kilus rimtai krizei pirmiausia skambintų į Vašingtoną, o ne į Briuselį. Lietuvos sprendimas siųsti karius į Iraką rėmėsi paprasta formule: Lietuva turi padėti savo strateginiam sąjungininkui, jeigu tikisi, kad šis sąjungininkas padės Lietuvai, kai ši pateks į bėdą¹⁰⁸.

Vis dėlto Lietuvos proamerikietiškas baigiasi „kietojo“ saugumo ir santykių su Rusija klausimais. Net ir pastarojo veiksnio svarba kariniu požiūriu mažėja dėl itin mažos karinio NATO ir Rusijos konflikto tikimybės, todėl diskursas apie JAV buvimą Europoje „gyvybinę svarbą“ Lietuvai šiandien ima atrodyti tuščias. Be savo moralinės paramos istoriniais okupacijos klausimais ir gana ribotos karinės paramos (kurią Lietuva bet kuriuo atveju daugiausia naudoja JAV karinėms operacijoms remti), Vašingtonas šiandien mažai ką gali pasiūlyti Lietuvai kitose svarbiose srityse: ekonominės ir socialinės plėtros ar priklausomybės nuo Rusijos energetinių išteklių. Rytuose, Lietuvos kaimynystėje, be pačios Rusijos, JAV taip pat turi daug mažiau tiesioginių interesų nei ES. Lietuva amerikiečiams nėra reikšminga partnerė kovoje su terorizmu, ji taip pat nėra minima tarp galimų kandidačių, kur JAV numatytų savo pajėgas perdislokuoti iš Vakarų Europos į Europos pietus ir rytus. Tuo pat metu ES svarba Lietuvai politinėje, ekonominėje ir socialinėje srityse tikrai didėja. Lietuva neišvengiamai turi iš naujo įvertinti ir savo poziciją dėl BUSP – tai tiesiogiai lemia europinė Lietuvos tapatybė, kurios Lietuvos politinis elitas negali nepaisyti.

2.3. Europos politika

Europos politiką galima laikyti atskira valstybių narių užsienio politikos nuostatų ES atžvilgiu visuma. Tačiau ES kaip tarptautinei institucijai sutartimis yra suteikta tam tikros politikos vykdytojos kompetencija srityse, tradiciškai siejamose su valstybių vidaus politika, o ES viršvalstybiniu lygiu priimami sprendimai tiesiogiai perkeliama ir veikia nacionalinę teisinę ir administracinę sistemą, tad Europos politiką galima suvokti ir kaip valstybės vidaus politikos

¹⁰⁸ Paulauskas K. 'A la recherche d'une "nouvelle" politique étrangère lituanienne', knygoje 'Itinéraires Baltes', ed. Bayou C., 2005, p.61.

dalį¹⁰⁹. Skiriami šeši Europos politikos tipai: konstitucinė, reguliacinė, perskirstomoji, stabilizavimo, teisingumo ir vidaus reikalų, užsienio ir saugumo.

Atsižvelgiant į aptariamą temą, mums svarbiausios – konstitucinė, užsienio ir kartu saugumo politika, ypač atkreipsime dėmesį į ES plėtros politiką.

Realistų ir geopolitikų nuomone, išeities taškas Lietuvai įgyvendinant Europos politiką yra transatlantinės partnerystės išlaikymo prioritetas.

Trumpuoju ir vidutiniu laikotarpiais JAV suinteresuotos integracijos į ES gilinimu, ES šalių karinių išlaidų didinimu, jų glaudesne sąveika su JAV ginkluotomis pajėgomis, europiečių parama antiteroristinei kampanijai, naujų narių sėkminga integracija išlaikant jų proamerikietiškumą¹¹⁰. Naujosios Vidurio ir Rytų Europos ES narės gali, kai kurių Amerikos strategų nuomone, suvaidinti teigiamą vaidmenį kuriant proamerikietišką ES konfederaciją¹¹¹. Iš tiesų JAV yra naudinga tam tikro laipsnio ES centralizacija (ypač užsienio politikos ir gynybos srityse) su sąlyga, kad ji nebus nukreipta prieš Amerikos globalią ir regioninę politiką. Centralizuotos ES diplomatinės tarnybos parama globaliems JAV geopolitiniams projektams, amerikiečių politikai Artimuosiuose Rytuose ar Centrinėje Eurazijoje plėtoti būtų itin reikalinga. Amerikiečiai taip pat norėtų bendros ir efektyvios ES saugumo ir gynybos politikos, kuri plėtotų NATO pajėgumus¹¹².

Proamerikietiškoje centralizuotoje ES konfederacijoje kitiems geopolitikos veikėjams (Rusijai, Kinijai) būtų sunkiau bandyti vykdyti balansavimo politiką, tačiau ES konfederacija JAV suteiktų tam tikrą laisvę balansuoti, jei reikalai pakryptų amerikiečiams nenaudinga linkme. Geopolitiškai mąstant, JAV, siekdama blokuoti intensyvią ES politinę integraciją ir jos suartėjimą su Rusija, turėtų remti proamerikietiškų valstybių (taip pat ir Lietuvos) įtakos stiprinimą bendroje ES institucijose.

Tad Lietuvos realistai ir geopolitikai vis dar žiūri į Europą kaip į Lietuvos užsienio politikos *objektą*. Konstruktyvistiniu požiūriu, akivaizdu, jog pati Lietuva yra Europos politikos *subjektas*, prisidedantis prie jos formavimo (žr. 2 schemą).

¹⁰⁹ Maniokas K., „Lietuvos Europos politika ir jos koordinavimas“, kn.: Klaudijus Maniokas, Ramūnas Vilpišauskas, Darius Žeruolis (red.), *Lietuvos kelias į Europos Sąjungą: Europos susivienijimas ir Lietuvos derybos dėl narystės Europos Sąjungoje*, Vilnius: Eugrimas, 2004, p. 391–414.

¹¹⁰ Hunter R. E., Europe's Leverage, *The Washington Quarterly*, 27, 1, 2003, p. 91–110.

¹¹¹ Asmus R., „Great expectations for Central and Eastern Europe“, World Security Network, 13 08 2003, http://www.worldsecuritynetwork.com/showArticle3.cfm?article_id=8581.

¹¹² Ten pat.

Sunku paneigti, kad narystės ES padariniai valstybių narių vidaus ir užsienio politikai bei tarptautiniam statusui yra kur kas svarbesni už narystės NATO padarinius¹¹³.

Konstruktivistams Europos politikos išėities taškas būtų stipri ir vieninga Europa – būtent tai yra ES užsienio politikos prioritetas. Stiprūs transatlantiniai ryšiai yra išvestinis tikslas. Be vieningos Europos pati transatlantinio ryšio svarba, kurią įkūnija NATO, prarastų reikšmę. Silpna ir susiskaldžiusi Europa negalėtų sukurti realių karinių pajėgumų ir remti JAV karinių „nuotykių“ Artimuosiuose Rytuose – tai mažina Europos reikšmę amerikiečiams, kaip jau buvo matyti Afganistano ir Irako karinių kampanijų metu. Ir atvirkščiai: kai Europa veikia išvien ir remia JAV politiką, ji tampa svarbiu, patikimu ar net nepakeičiamu strateginiu partneriu, kaip tai šiandien matyti Afganistane.

ES narystės įtaka šiandien Lietuvos visuomenės gyventojams ir Vyriausybei nuolat didėja. Vyriausybė bei ministerijos ir Briuselyje dirbančios ES institucijos jau yra sinchronizavusios savo dienotvarkes. Ekonominis bendradarbiavimas su ES buvo itin svarbus siekiant sumažinti priklausomybę nuo Rusijos ekonomikos. 1996 m. Lietuvos importas iš ES sudarė 45 proc., o eksportas į ES – 38,5 proc., importas iš NVS siekė 32,2 proc., o eksportas – 39,3 proc. Lietuvos užsienio prekybos apimties. 2004 m. tendencijos jau buvo visiškai kitokios: Lietuvos importas iš ES išaugo iki 63 proc., o eksportas į ES – iki 66,4 proc., prekyba su NVS labai sumažėjo (importas sudarė 16,1 proc., eksportas – 26,9 proc.)¹¹⁴.

Didėjančią ES svarbą atspindi ir visuomenės nuomonė. 2003 m. Lietuvoje už narystę ES balsavo 91,04 proc. gyventojų. 2004 m. pabaigoje 69 proc. lietuvių narystė ES atrodė „geras dalykas“ (ES vidurkis – 56 proc.)¹¹⁵. Lietuva tapo pirmąja ES nare, ratifikavusia ES konstitucinę sutartį.

2.3.1. Integracijos gilinimo klausimas

Po plėtos padidėjus ES narių skaičiui, sprendimų priėmimo procesas tampa vis sudėtingesnis. Kol ES išlieka sprendžiamasis Ministrų Tarybos vaidmuo,

¹¹³ Gricius A., Paulauskas K., „Europos Sąjungos bendroji ir užsienio saugumo politika ir Lietuva“, *Lietuvos metinė strateginė apžvalga 2003*, Vilnius, 2004.

¹¹⁴ Statistikos departamentas, <http://www.std.lt/web/main.php>

¹¹⁵ Eurobarometer 62: public opinion in the European Union, December 2004, p. 8.

nacionalinių valstybių atstovai turi galimybę ginti savo interesus ES aukščiausiu lygiu ir ieškoti kompromisų su kitomis valstybėmis. Remiantis Nicos sutartimi, mažesnės valstybės, pagal gyventojų skaičių gaunančios santykinai didesnes balsų kvotas nei didžiosios valstybės, turėtų galimybę blokuoti didžiųjų valstybių siūlymus. Tad Lietuvai, pagal Nicos sutartį turinčiai palyginti daug balsų Ministrų Taryboje, įstrigęs ES Konstitucijos ratifikavimo procesas galėtų sudaryti sąlygas sustiprinti savo, kaip mažos valstybės, poziciją ES, nes Lietuva gali sudaryti daugiau įvairių sąjungų ir atlikti derybinių manevrų.

Rinkdamasi sąjungininkus ES, Lietuva pagal realizmo postulatus turėtų vadovautis nacionalinius interesus atitinkančiais kriterijais:

1. sąjunga galios požiūriu turi būti reikšminga, kad būtų galima efektyviai aukščiausiu lygiu ginti savo nacionalinius interesus;
2. pageidautina, kad Lietuvos potencialių sąjungininkų interesai užsienio politikoje būtų suderinti ne tik trumpuoju, bet ir ilguoju laikotarpiu;
3. potencialių sąjungininkų interesai ir politika neturėtų prieštarauti Lietuvos prisišliejimo prie JAV geostrategijai;
4. prasminga būtų, kad silpstant *Mes–Kiti* dichotomijai potencialius sąjungininkus su Lietuva sietų stipresni vienos ar kitos tapatybės saitai.

Remiantis šiais kriterijais, pirmiausia Lietuva turėtų siekti strateginio aljanso su Lenkija. Tokio aljanso pagrindiniai privalumai būtų reikšmingai išaugusianti Lietuvos struktūrinė galia ir ilgalaikių nacionalinių interesų suderinamumas, abiejų šalių geopolitinė orientacija į JAV ir bendras grėsmės šaltinis – Rusija¹¹⁶. Egzistuojančios kliūtys kuriant tokį aljansą būtų gerokai mažesnės nei kitų galimų alternatyvų atveju. Alternatyvūs aljansai su Vokietija ar Šiaurės šalimis objektyviai nedidintų Lietuvos struktūrinės galios ar net tam tikromis aplinkybėmis galėtų padidinti politinės autonomijos praradimo grėsmę¹¹⁷.

Veikdama kartu su Lenkija, Lietuva gali vykdyti aktyvią ir veiksmingą ES ar kitą užsienio politiką. Lietuvos sąjungos su mažesnėmis valstybėmis ir sąjunga su strategine partnere Lenkija leistų užtikrinti tiek ekonominius, tiek strateginius užsienio politikos interesus – išlaikyti transatlantinę vienybę.

¹¹⁶ Laurinavičius Č., Motieka E., Statkus N., *Baltijos valstybių geopolitikos bruožai...*, p. 307.

¹¹⁷ Ten pat, p. 258–259, 289–291.

2.3.2. Bendroji užsienio ir saugumo politika

ES kaip politinė sąjunga neįsivaizduojama be efektyvios *bendrosios užsienio ir saugumo politikos* (BUSP), todėl Lietuvos politika jos atžvilgiu turi būti nuosekli ir suderinta su transatlantine ir bendrąja Europos politika.

Bendroji užsienio ir saugumo politika, dėl Maastrichto sutarties tapusi antruoju Europos Sąjungos ramsčiu, bendru sutarimu įgyvendinama per vyriausybių derybas. Tai yra labai naudinga Lietuvai ir kitoms naujosioms narėms, kol jos neįsivertino ES tarptautinėse struktūrose, todėl Lietuva turėtų ir toliau remti vadinamąjį BUSP tarpvyriausibiškumą. Kitos dvi BUSP raidos dilemos susijusios su valstybių narių nacionalinio suvereniteto apribojimu ir santykiais su NATO bei JAV ir Šiaurės Atlanto aljanso vaidmens apibrėžimu dabartinėje Europos saugumo sistemoje. Kitaip tariant, pirmoji dilema, su kuria susiduriama, yra nacionalinio suvereniteto užsienio politikos ir gynybos srityse išlaikymas ar palaipsnis jos atsisakymas tolesnės politinės integracijos naudai. Antroji – ES kaip savarankiško geopolitinio subjekto stiprinimas vykdam užsienio ir saugumo politiką ar šios politikos esminio suderinamumo su JAV ir efektyviai veikiančia NATO siekis¹¹⁸.

Realistui ir geopolitikui atsakymas akivaizdus ir vienareikšmis – BUSP naudinga, jei ji stiprina euroatlantizmą ir tarpvyriausibiškumą. Lietuva turi aktyviai dalyvauti kuriant ESGP, formuojant ES greitojo reagavimo karines pajėgas, kurios būtų sąveikios su NATO pajėgomis, jų nedubliuotų ir galėtų (privalėtų) prireikus dalyvauti jos rengiamose operacijose. Taip pat turėtų būti paisoma tam tikrų sąlygų: 1) BUSP formuoja visos valstybės narės, atsižvelgdamos į visų narių interesus, 2) BUSP vykdoma bendrai, koordinuojant kolektyvinėms institucijoms, o narėms vadovaujantis priimtais sprendimais.

Toks realistų atsakymas prieštarauja konstruktyvistinio požiūrio implikacijoms. Remiantis šiuo požiūriu, Lietuvos interesus labiau atitiktų savarankiška bendra ES užsienio ir saugumo politika, įgyvendinama supranacionalinių institucijų.

Visuomenės parama įgyvendinant bendrą saugumo ir gynybos politiką Lietuvoje net šiek tiek didesnė nei ES vidurkis (atitinkamai 81 ir 78 proc.)¹¹⁹. Be

¹¹⁸ Gnesotto N., "European Security and Defence Policy: A European View", *European Security and Defence Policy: Taking Stock*, ESF Working Paper No. 8, September 2002, <http://www.iiss.org/eu-sec/gnesotto.htm> [Žiūrėta 2003 11 22.]

¹¹⁹ Eurobarometer 62: public opinion in the European Union, May 2005, p. 117–119.

to, lietuviai, atrodo, labiau linkę sprendimų dėl Europos gynybos priėmimo teisę patikėti ES institucijoms (49 proc.), o ne NATO (17 proc.) ar savo Vyriausybei (16 proc.)¹²⁰.

Tačiau BUSP srityje Lietuvos politinis elitas iki šiol neatsižvelgė į visuomenės nuomonę: tarpvyriausybės kūrimui ir veto teisei teikiama pirmenybė prieš supranacionalumą ir kvalifikuotos daugumos balsavimą. Šis požiūris remiasi klaidinga prielaida, kad BUSP stiprinimas gali pakenkti transatlantiniam ryšiui. Iš tikrųjų stipri BUSP transatlantiniams santykiams pakenktų mažiau nei dabar Lietuvos patiriama žala dėl silpnos tarpvyriausybės BUSP.

Galbūt Lietuva yra labiau savarankiška priimdama sprendimus užsienio ir saugumo politikos srityse, tačiau jie yra mažai kam įdomūs ir visiškai negarantuoja didesnio Lietuvos svorio ES plėtojant santykius su Rusija. Taip pat būtų naivu tikėti, kad mažos valstybės kada nors išdrįs pasinaudoti savo veto teise Europos viršūnių taryboje ar BUSP srityje.

Lietuvai pasirinkti turėtų būti paprasta: arba savarankiškai siekti siaurų nacionalinių interesų, neturint beveik jokių galimybių juos įgyvendinti, arba sutikti su kompromisais bendrų Europos interesų, kuriuos įgyvendinti galimybė yra kur kas didesnė, labiau. Aišku, sunku būtų tikėtis, kad BUSP visiškai pakeistų atskirų ES valstybių dvišalius santykius su Rusija (ar bet kuria kita valstybe). Vis dėlto stipresnė būtų BUSP, kuri remtųsi bendrai sutartais tikslais ir principais ir kurią įgyvendintų valstybių suteiktus įgaliojimus turintis ES užsienio reikalų ministras su diplomatinio ES korpusu, tai sumažintų poreikį siekti dvišalių santykių su trečiosiomis šalimis ir padidintų bendrų interesų įgyvendinimo galimybę. Vienu balsu kalbanti Europa visada turės daugiau galimybių nei 25 „solistai“. Lygiai taip pat Rusijai būtų daug sunkiau derėtis su ES institucijomis nei su kiekviena valstybe atskirai. Tokie susitarimai kaip Schroderio ir Putino dujotakio paktas taptų sunkiau įmanomi. Neatsitiktinai Rusijos žiniasklaida taip džiaugėsi, kai Prancūzijos elektoratas tarė „non“ ES konstitucinei sutarčiai¹²¹.

Europos projekto sėkmė yra gyvybinis Lietuvos interesas. Lietuva niekada netaps kolektyvinės JAV tapatybės dalimi, todėl visada liks JAV globalinės politikos *objektas*. Kalbant apie Europą, pati Lietuva yra kolektyvinio *subjekto* tapatybės dalis ir nuo jos priklauso, kokią įtaką ji darys šio subjekto politikai.

¹²⁰ Eurobarometer 62: public opinion in the European Union, May 2005, p. 121.

¹²¹ Yusin M., 'The French said "no" to senseless enlargement of the European Union', Izvestia, May 31, 2005 (in Russian).

Būtent todėl sustojęs Konstitucijos ratifikavimo procesas yra nerimą keliantis ženklas. Sugrįžus prie blogiausio scenarijaus – galios politikos Europoje, – Vidurio ir Rytų Europa susigrąžintų buferinės zonos statusą ir kartu vėl patektų į didžiųjų galių „žaidimų aikštelę“, o tai mažai tikėtina. Tačiau dabartinė strateginė situacija yra pernelyg neprognozuojama, skirtingai nei tvirtina geopolitikos aiškiaregiai.

Lietuva neturėtų pernelyg gėrėtis nei *daugiapolio* pasaulio idėja, ypač propaguojama Prancūzijos ir Rusijos, nei vienašale JAV politika, dažnai prasilenkiančia su tarptautinės teisės normomis ir nevisiškai atitinkančia Lietuvos interesus. Daugiapolėje sistemoje, veikiančioje pagal galios pusiausvyros taisykles, mažosios valstybės tampa tuo, ką V. Putinas kartą pavadino „keičiama valiuta“. Bet lygiai taip pat, kai nustoja galioti daugiašalės tarptautinės teisės normos, pirmiausia kenčia mažosios valstybės. Pavyzdžiui, po antrosios JAV intervencijos į Iraką, įvykusios daugiašališkumo sąskaita, Rusija į savo strateginį planą taip pat įtraukė prevencinio smūgio galimybę – vargu ar tai gali džiuginti Baltijos valstybes, įskaitant ir Lietuvą¹²². Prevencinio smūgio doktrina net teoriškai nėra pakankamai išplėtotą, todėl praktiškai remiasi labai subjektyviu grėsmės tikimybės ir galimos žalos įvertinimu – Busho administracijos sukurtas Irako masinio naikinimo ginklų ir paramos „Al Qaeda“ motyvas jau tapo vadovėliniu pavyzdžiu. Lietuvos saugumo interesus turėtų atitikti tikrai *riboto vienašališkumo* situacija, kad JAV išliktų dominuojančia ir Lietuvai grėsmės nekeliančia galia, kuri padėtų užtikrinti, o ne laužytų tarptautinės teisės normas.

Be abejo, Lietuvai dar reikia išplėtoti ilgalaikę Europos politiką, įskaitant BUSP, viziją. Iki šiol ji daugiau įgyvendina savo specialią reagavimo (angl. *ad hoc*), nei kryptingą, principingą ir aktyvią Europos politiką. Lietuva, siekdama įgyvendinti savo iniciatyvas ES viduje, turi jausti bent vienos ar kelių ES senbuvų paramą, jų pritarimą. Dėl to privalo aktyviai sekti visą ES darbotvarkę ir remti kitas valstybes, kai joms tai svarbu. Nors Lietuva paprastai yra labai aktyvi Europos Tarybos susitikimuose, kai kalbama apie Baltarusiją ar Rusiją, jos aktyvumas dingsta kitose diskusijose, kurios gali būti itin svarbios kitoms narėms¹²³. Vargu ar Lietuva turi aišką poziciją tokiais visam pasauliui svarbiais klausimais kaip Irano branduolinės programos ateitis ar Kinijos ginklų embar-

¹²² Paulauskas K., 'The Baltics: from nation states to member states... (atiduotas spaudai).

¹²³ Ten pat.

gas. Jau dabar kitos ES narės žiūri į Baltijos valstybes kaip į „vieno klausimo“ šalis. Jeigu Lietuva nori būti svarbi ES viduje, jai turi rūpėti ir Afrikos, ir ypač artimiausių kaimyninių valstybių (įskaitant Šiaurės šalis ir Vokietiją) opiausi vidaus ir užsienio politikos klausimai.

Kiekviena ES narė nori, kad BUSP atitiktų būtent jos interesus, todėl ideali BUSP būtų tokia, kuri iki galo netenkintų nė vienos iš jų. Mažiausiu bendroju vardikliu besiremianti BUSP niekada nepavers ES rimta tarptautinės politikos žaidėja – tik visų narių nuolatiniai kompromisai bendrų interesų labai gali priartinti ES realiąją politiką prie jos deklaruojamų ambicijų¹²⁴. Todėl pernelyg agresyvūs bandymai stumti nacionalinius interesus ES darbotvarkėje dažnai sukelia neigiamą reakciją – reikia ieškoti iš dalies sofistinių būdų, neformalių aljansų, būtina atlikti daugiau užkulisinio darbo siekiant savų interesų. Pavyzdžiui, nors Lietuvos ir Lenkijos prezidentų, kurie tarpininkavo įsiplieskus konfliktui Ukrainoje „Oranžinės revoliucijos“ metu, vaidmuo buvo reikšmingas ir pažangus, Europos Parlamento pirmininkas J. Borrellis kritikavo abi šalis kaip JAV „Trojos arklį“, įgyvendinantį JAV, o ne Europos politiką¹²⁵. Akivaizdu, kad senosios ES narės negalėjo būti patenkintos, likusios šios rimtos Europoje kilusios krizės nuošaly. Lietuvai, kaip naujai narei, dar reikia išmokti atsižvelgti į specifinius kitų narių interesus ir ieškoti kompromisinių variantų, o ne „galva daužyti sieną“.

Lenkija, be abejo, yra svarbi Lietuvos strateginė sąjungininkė tiek NATO, tiek ES viduje. Tačiau ne visada šių šalių interesai sutampa. Tai diktuoja jų skirtingą tapatybę ir vaidmuo tarptautinėje politikoje.

Lenkija siekia didžiosios ES valstybės statuso ir galimybės „žaisti“ vienu lygiu su Vokietija, Jungtine Karalyste ir Prancūzija. Vien tai suponuoja kokybiškai skirtingą Lenkijos ir Lietuvos užsienio politiką ir jos tikslus ES viduje. Abi šalys per 15 metų pasiekė itin mažai visose kitose srityse: socialinio, kultūrinio, ekonominio ir energetinio bendradarbiavimo. Jas sieja tik panaši Rusijos grėsmės ir transatlantinių santykių svarbos samprata, su tuo susijusi patirtis ir audringa bendra istorija, tačiau to nepakanka strateginės partnerystės vizijai užpildyti.

¹²⁴ Plačiau apie atotrūkį tarp ES norų ir galimybių žr.: Peterson J., Sjurgen H. eds., *A Common Foreign Policy for Europe?* London: Routledge, 1998, p. 3–38.

¹²⁵ Paulikas S., „A House Divided: the Orange Revolution is carving new fault lines between Old and New Europe that have nothing to do with war in Iraq“, *Newsweek*, 24 01 2006, <http://msnbc.msn.com/id/6830803/site/newsweek/>.

Lietuva turi likti atvira kitokio pobūdžio aljansams, visų pirma su Šiaurės Europos šalimis. Glaudesnė tapatybės panašumais besiremianti asociacija su šiomis turtingomis ir taikiomis valstybėmis duotų realių dividendų Lietuvai daugelyje sričių. Šiaurės Europos šalys suvaidino itin svarbų vaidmenį Baltijos valstybėms integruojantis į NATO ir ES. Neformalus bendradarbiavimas 5+3 jau peraugo į kur kas glaudesnę, įvairius lygius ir daugelį sričių apimančią politinį darinį – NB8 (angl. *Nordic-Baltic 8*). Dar vieną junginį – NB6 – sudaro tik ES narės. NB6 ministrai pirmininkai jau ne kartą yra susitikę suderinti pozicijų prieš Europos viršūnių tarybos susitikimus. NB8 yra savotiškas Europos – tik NATO narių (Norvegijos ir Islandijos), tik ES narių (Suomijos ir Švedijos) ir abiejų organizacijų narių (Danijos ir Baltijos valstybių) – „mikrokosmosas“. Visos šios šalys palyginti mažos, visos jos daugiau ar mažiau siekia kuo glaudesnių NATO ir ES santykių, visos yra gana arti Rusijos ir susiduria su įvairiais dėl šios kaimynystės kylančiais iššūkiais. Tuo pat metu Šiaurės šalys yra neatskiriama, neabejotina kolektyvinės Europos tapatybės dalis.

Kita vertus, remiantis konstruktyvistiniu požiūriu, Lietuva neturėtų pamiršti santykių ir su didžiosiomis ES valstybėmis. Lietuvos užsienio politikos formuotojams derėtų dėmesį atkreipti į ypatingą Vokietijos svarbą ES raidai. Iš esmės nuo Vokietijos politikos priklauso ES, kaip vieno įtakingo tarptautinių santykių subjekto, ateitis. Dėl savo specifinių interesų ir nacionalinių tapatybės bruožų Prancūzija ir Jungtinė Karalystė negali tapti dabartinės 25 narių ES tolesnio integracijos gilinimo varikliu. Prancūzija siekia, kad „branduolio“ valstybės glaudžiau bendradarbiautų ir būtų „dviejų greičių“ Europa, o Jungtinė Karalystė pasisako už politiškai decentralizuotą ir laisvąją prekybą garantuojančią Europą¹²⁶.

Lietuva taip pat turėtų siekti pirmiausia tapti *normalia* Europos valstybe, o ne koku nors specialiu atveju, pleištu, buferiu, placdarmu arba „Trojos arkliu“, ar atlikti kitą nenatūralų, primestą užsienio politikos vaidmenį. NB8 šiam tikslui tinka daug labiau nei istorinių kompleksų pati vis dar neatsikratanti ir į dešinį radikalizmą linkstanti Lenkija. Žinoma, būtina sėkmingos NB8 grupės veiklos sąlyga – kad pačios Šiaurės valstybės priimtų Baltijos šalis kaip lygiavertes partneres, o ne pagalbos ar labdaros objektą.

¹²⁶ Šiai temai skirta nemažai straipsnių. Plačiau žr.: „Which way for Europe? After French “no” vote, the continent stands at a historic crossroads“, *The Independent*, May 31, 2005.

2.3.3. ES plėtros politika

Remiantis primityviai suvoktu realizmu, kurį galima būtų vadinti nacionaliniu utilitarizmu, Lietuvai, kaip ir kitoms naujosioms ES valstybėms narėms, ES plėtra turėtų būti nenaudinga, nes sumažintų iš struktūrinių fondų jų gaunamą paramą, kadangi priimamos būtų dar neturtingesnės šalys – Turkija, Ukraina, Moldova, Pietų Kaukazo valstybės. Tačiau dėl ES plėtros plėstųsi stabilumo ir demokratijos zona į rytus nuo Lietuvos, neutralizuodama „kietojo“ ir „minkštojo“ saugumo grėsmes (nelegalią migraciją, didėjantį tarptautinį nusikalstamumą, palankesnes sąlygas tarptautiniam terorizmui plisti). Taip pat ES bendrosios rinkos plėtra (laisvo kapitalo, žmonių, prekių ir paslaugų judėjimo galimybių didėjimas), atverianti Lietuvos verslui naujas rinkas, galėtų atsverti Lietuvai ES struktūrinių fondų skirtas išmokas (kurių dydis esant miglotai 2007–2013 metų finansinei perspektyvai gana neaiškus). Jau dabar Lietuvos verslas, plėtojamas ES „kaimynystės“ šalyse, aišku, dėl neapibrėžtų verslo sąlygų susiduria su tam tikra rizika, kurios vengia ES valstybių ar JAV verslininkai, tačiau užsitikrinant palankesnes pirmeivių išėities pozicijas atsiranda Lietuvos visuomenės ir valstybės santykinės ir struktūrinės galios kokybinio sustiprinimo galimybė.

Kita vertus, aktyvūs turi būti ne tik mūsų verslininkai. Naujai įkurtos Demokratinio pasirinkimo valstybių bendrijos narės stokoja administracinių gebėjimų sueuropinti bei derinantįs prie NATO standartų patobulinti savo šalių ekonomines, administracines, socialines ir politines sistemas. Todėl Lietuvai, kuri parengia nemažai viešosios vadybos specialistų, vertėtų pasiūlyti europeizacijos skatinimo, prisitaikymo prie ES ir NATO standartų bendrus projektus apibrėžtose viešojo valdymo srityse, dėl kurių būtų abipusiškai sutariama. Lietuva galėtų konstruktyviai pasinaudoti sukaupta kitų šalių narių patirtimi ir vykdyti ekspertines patariamąsias bei europeizacijos projektų koordinavimo ir administravimo funkcijas. Projektų finansavimo šaltiniai iš esmės būtų trys: biudžeto asignavimai užsienio politikai plėtoti, priimančios šalies ir numatomo „kaimynystės instrumento“ lėšos.

Taip Lietuvos užsienio politika iš dalies padėtų spręsti ir vidaus socialines problemas. Perfrazuojant Napoleono posakį, jog „karas turi pats save maitinti“, Lietuva turi siekti, kad jos „užsienio politika save maitintų“. Kitaip tariant, realizmas ir geopolitika diktuoja, kad Lietuva turi pasinaudoti Vakarų valsty-

bių ekonomine ir politine galia ir įsitvirtinti tam tikrose ekonominėse ir administracinėse nišose Rytų Europoje, Balkanuose ir Pietų Kaukaze. Tik turi būti labai aiški išteklių koncentracija vienoje arba daugiausia dviejose šalyse, o ne visose iš karto, kad būtų galima sulaukti kokybinio proveržio ir visiems taptų aišku, jog tai įvyko Lietuvos dėka. Kita vertus, įsitvirtindama ES „kaimynstės šalyse“, Lietuva turėtų sustiprinti ir savo pozicijas ES struktūrose. Gal šiek tiek ir paradoksaliai gali atrodyti tiems, kurie matė nuoseklias Lietuvos pastangas išsiveržti iš Rytų priklausomybės, tačiau, kad būtume saugūs ir mūsų interesų paisytų Vakarai, dabar, įstoję į NATO ir ES, mes turime veržtis į Rytus.

Todėl realizmo ir geopolitinė perspektyva įpareigoję Lietuvą remti ES plėtrą į Rytus, taip pat palaikyti derybų su Turkija tęsimą idėją, nes tai sudaro sąlygas į ES priimti ir Ukrainą bei kitas NVS vakarines valstybes.

Pasirinkusi tokią realizmą ir geopolitiką paremtą Rytų politiką, ES nuosekliai įgyvendintų ilgalaikio politinio ir ekonominio suartėjimo su Rytų Europa kursą, kurio galutinis rezultatas būtų dalinė ar visiška ES ir viso Rytų Europos regiono arba kai kurių jo šalių integracija. Tai būtų labai palanku Lietuvai politiškai ir atvertų plačias savarankiško praktinio bendradarbiavimo su Rytų Europos šalimis perspektyvas, garantuotų didesnę tiek „kietąją“, tiek „minkštąją“ saugumą.

Žvelgiant iš kosnruktyvistinės perspektyvos, atsakymas į klausimą, kokia turėtų būti Lietuvos „Rytų politika“, nėra toks vienareikšmis, nes tapatybės imperatyvai diktuoja savo logiką.

Be abejo, ES plėtra buvo sėkmingiausia jos užsienio politikos sritis. Atvirumas narystei pasirengusioms kandidatėms buvo savotiška pačios ES tapatybės dalis – savo tapatybę ES kūrė *Kitiems* integruojantis, virstant *Mūsų* dalimi, o ne izoliuojantis ir atsiskiriant dėl savo saugumo interesų. Kita vertus, kad būtų galima apibrėžti *Mūsų* tapatybę, vis tiek reikia turėti reikšmingus *Kitus*. Jeigu didžiausia ES nare taptų musulmoniška Turkija, dėl to neišvengiamai kistų pačios ES tapatybė, nekalbant jau apie institucinę jos struktūrą, socialinę ir kultūros politiką. Galima daryti prielaidą, kad Turkijos, Ukrainos, Baltarusijos, Moldovos ir Pietų Kaukazo šalių narystė smarkiai išjudintų ir taip legitimizmo krizę išgyvenančios ES pamatus, padidintų vidinę fragmentaciją, paskatintų atgaivinti „kelių greičių“ Europos idėją, o galbūt ir ją įgyvendinti. Tokiai Europai lengviau galėtų daryti įtaką ne tik JAV, bet ir Rusija. Vargu ar nestabilių, korumpuotų, Rusijos veikiamų Rytų Europos valstybių narystė ES

yra Lietuvos saugumo interesus. Šios šalys vis dar pernelyg nestabilios, kad galėtų artimiausiu metu tikėtis narystės. Pati Europos kaimynystės politika (ENP) atsirado kaip atsakas į šį iššūkį.

Kita vertus, Lietuva turi akivaizdų praktinį interesą per ES institucijas siekti įprastu lygiu plėtoti savo ir Rytų Europos santykius, skatinti demokratines reformas, nors ir be išankstinių ES narystės pažadų. Būtent šioje BUSP srityje Lietuvos įnašas gali būti didžiausias. Naujų narių dėmesys naujosioms Rytų kaimynėms jau privertė kitas ES valstybes atkreipti dėmesį į šį regioną. Tiesa, šis dėmesys dar neįgijo atitinkamų finansinių išteklių formos. ES daug mažiau lėšų skiria Rytų Europos šalims negu Viduržemio jūros dialogo valstybėms, kurios niekada netaps ES narėmis. Abejotina, ar Lietuva ir kitos naujos narės yra pasirengusios laukti ietis su senbuvėmis dėl naujųjų kaimynių finansavimo, kai taip sunkiai susitaria dėl savo pačių struktūrinių fondų apimties.

Lietuva turi tinkamai „įpakuoti ir parduoti“ savo Rytų politikos ekspertizę. Vos tapusi nare, kaip ir kitos naujokės, ji skelbė, jog „žino geriau“, kaip elgtis su Rusija ir kitomis kaimynėmis. Tai nepatiko senbuvėms, ir naujosios narės „buvo pamokytos kuklumo“¹²⁷.

Šiandien Lietuvos valstybės ir ES išorinė sienos sutampa – tiek į vakarus (Kaliningradas), tiek į rytus (Baltarusija). Šios sienos turi saugoti nuo mūsų valstybei, kartu ir ES, kylančių grėsmių: kontrabandos, prekybos žmonėmis, ginklais ir narkotikais, tarptautinių nusikaltėlių grupuočių veiklos, nelegalios migracijos, ŽIV ir kitų, jau nekalbant apie išskirtinę Kaliningrado srities militarizaciją ir galbūt branduolinį ginklą. Šios grėsmės gali dar padidėti Lietuvoje kylant gyvenimo lygiui, didėjant atotrūkiui nuo kaimynių. Todėl akivaizdu, kad Kaliningrado ir Baltarusijos stabilumas ir ekonominė gerovė turėtų būti pagrindiniai Lietuvos užsienio politikos prioritetai.

Lietuva kartu su Lenkija jau įrašė Baltarusijos ir Kaliningrado klausimą į ES darbotvarkę dar prieš tapdamos ES narėmis. Be to, Lietuva, Latvija ir Estija jau keletą metų remia demokratiškus reformų iniciatyvas Pietų Kaukaze. 2005 m. ji savotiškai įtvirtino savo, kaip Ukrainos advokatės NATO, vaidmenį, surengdama Vilniuje du aukšto lygio NATO susitikimus Ukrainos klausimais. Šios pastangos, be abejo, padeda diferencijuoti Lietuvos užsienio politiką ir išvengti „vieno klausimo“ šalies statuso. Širstantys Rusijos politikos apžvalgininkai jas pastebėjo ir

¹²⁷ Paulauskas K., 'The Baltics: from nation states to member states...' (atiduota spaudai).

įvertino, pranešdami apie savarankiškos Lietuvos užsienio politikos mirtį¹²⁸. Tai tik liudija, kad Lietuvos, kaip ES ir NATO narės, įtaka keliskart išaugo.

Lietuva turi politikos instrumentų, kad galėtų padėti Rytų Europos šalims. Pirmiausia – tai istorinė ir ekspertinė patirtis, įgyta transformacijos laikotarpiu. Baltijos šalys geriau nei buvusios Varšuvos pakto narės ar Vakarų Europa žino, su kokiais sunkumais susiduria buvusios Sovietų Sąjungos respublikos. Lietuva žino, kaip atsikratyti sovietinio palikimo ir transformuoti centralizuotą ūkį į laisvosios rinkos ekonomiką, kaip pritaikyti teisinę ir politinę sistemas ES ir NATO reikalavimams. Rusų kalba taip pat yra naudingas veiksnys. Vilniui reikia „paroduoti“ šiuos privalumus ES, o ES – juos tinkamai išnaudoti. Pagrindinė Lietuvos Rytų politikos problema – finansinių ir administracinių išteklių trūkumas. Todėl akivaizdu, kad jai būtina ieškoti sąjungininkų. NB8 forumas čia vėl galėtų atlikti svarbų vaidmenį – Šiaurės šalys turi finansinių išteklių, Baltijos valstybės – naujausios ekspertizės išvadas. Nors taip pat derėtų atkreipti dėmesį į Vokietiją ir bandyti ją sudominti įvairiais „ES kaimynstės“ projektais. Svarbu, kad Lietuva, be savų interesų, nepamirštų ir bendrų Europos rūpesčių. Lietuva turi paremti ES institucijų ir kitų ES narių pastangas, o ne su jomis konkuruoti.

Be to, Lietuva negali aprėpti visų sričių – būtina išskirti prioritetus, siekiant sutelkti išteklius ir parodyti kokybinį skirtumą. Dalis Lietuvos politinio elito linkusi į grandiozines, „vasiukiškas“ vizijas, kuriose Lietuva iškyla mažų mažiausiai kaip regiono lyderė, jei ne kaip „tarpgalaktinė šachmatų sostinė“¹²⁹. Remiantis šia vizija, Lietuva turėtų veikti visomis įmanomomis kryptimis ir būti lyderė visur: ir BUSP, ir ES palaikant santykius su Rusija, ir įgyvendinant „Europos kaimynstės“ politiką bei ESBO nusiginklavimo iniciatyvas, ir reguliuojant transatlantinius santykius, ir net tapti nenuolatine JT Saugumo Tarybos nare. Dėl tokių ambicijų galima „persitempti“, neracionaliai išnaudoti išteklius ir nepasiekti prioritetinių tikslų. Pagaliau juk regioninė lyderystė negali būti savitikslių, nes tai – tik priemonė nacionaliniams interesams įgyvendinti. Turint omenyje Lietuvos geopolitinį kodą, arba vadinamąją tipinę tapatybę, tai nėra pati veiksmingiausia priemonė. Tai, ar Lietuva taps, ar ne regiono lydere demokratijai ir įstatymų viršenybei įtvirtinti Rytų kaimynystėje, jokios

¹²⁸ Pavyzdžiui, žr.: Olžičius V., *Lietuvos europinių iliuzijų žlugimas*, <http://www.bernardinai.lt/index.php?-715267004> [žiūrėta 2006-01-05.]

¹²⁹ Pavyzdžiui, žr.: Laikinojo prezidento A. Paulausko kalba „Naujoji Lietuvos užsienio politika“ Vilniaus universitete, 2004 m. gegužės 24 d., <http://paulauskas.president.lt/one.phtml?id=4994>

įtakos neturi. Juolab neaišku, apie kokį regioną kalbama. Kita vertus, pagrindiniai Lietuvos užsienio ir saugumo politikos interesai visada liks vietiniai ir regioniniai, o ne globaliniai.

2.4. Rytų politika: santykiai su Rusija ir Baltarusija

Akivaizdu, kad Lietuvos santykių su Rusija raida labai priklauso nuo ES ir Rusijos bei JAV ir Rusijos santykių. Tačiau nepaisant to, kaip klostysis Rusijos santykiai su Amerika ir Europos didžiosiomis valstybėmis, svarbiausios grėsmės ekonominiam ir politiniam saugumui turbūt kils iš Rusijos tol, kol ji neatsisakys didžiosios valstybės, turinčios globalių geopolitinių interesų ir savo įtakos NVS erdvėje atkūrimo ambicijų, geopolitinio kodo ir pereis prie regioninės valstybės interesus atitinkančios politikos¹³⁰. Kol Rusija neatsisakė savo ambicijų likti globalia „žaidėja“, Lietuvos nacionalinio saugumo interesas yra laikytis selektyviai konstruktyvios ir principingo bendradarbiavimo su Rusija strategijos. Tuo pat metu derėtų prisiminti svarbiausią Lietuvos „realistinės“ užsienio politikos maksimą – pasirengimą remti JAV užsienio politikos strategiją Rusijos atžvilgiu – paversti Rusiją regioninio masto valstybe ir konstruktyvia NATO partnere, kurią ateityje būtų galima įtraukti į JAV projektuojamą tarpžemyninę saugumo sistemą, galinčią sulaikyti Kinijos galios sklaidą¹³¹.

Todėl realistams ir geopolitikams akivaizdu, kad reikia remti amerikiečių iniciatyvas, skatinančias Rusiją mažinti savo ginkluotąsias pajėgas, ir taip jas reformuoti, kad galėtų sąveikauti su NATO šalių kariuomenėmis, tačiau efektyviai veikti tik regioniniu lygiu¹³², kartu palaikyti centralizuotos valstybės

¹³⁰ Motieka E., Statkus N., Daniliauskas J., „Globali geopolitinė raida ir Lietuvos užsienio politikos galimybės“, *Lietuvos metinė strateginė apžvalga 2004*, Vilnius: Lietuvos karo akademija, 2005, 1, p. 39–80.

¹³¹ Brzezinski Z., *The Geostrategic Triad. Living with China, Europe and Russia*, Washington: The CSIS Press, 2001, p. 68–71; Russett B., Stam A., *Russia, NATO, and the Future of U.S.-Chinese Relations*, http://www.fas.org/man/nato/ceern/nato-final_vs.htm

¹³² The Atlantic Council of the United States, The Centre for European Reform, and The Institute for the U.S. and Canadian Studies at the Russian Academy of Sciences, „The Twain Shall Meet: The Prospects for Russia-West Relations“, Policy paper, May 2002, <http://www.cer.org.uk>, 2004 09 14.

struktūros, kuri galėtų garantuoti Rusijos ūkio ir ginkluotųjų pajėgų reformas, užsienio investicijų saugumą bei stabilų energijos išteklių tiekimą. Tačiau Lietuvai būtina siekti užtikrinti energetinių išteklių tiekimo saugumą, šiuos šaltinius diversifikuoti. Esminiai uždaviniai garantuojant energetinį saugumą – kaip valstybės nuosavybę išlaikyti AB „Klaipėdos naftos“ terminalą ir ištirti galimybes prisijungti prie Lenkijos planuojamo pastatyti suskystintų dujų importo terminalo projekto. Taip pat Lietuvai turi būti svarbu skirti pakankamai investicijų didinant suvartojamos energijos, gaunamos iš alternatyvių ekologiškai švarių šaltinių, dalį.

Lietuva suinteresuota ES ir Rusijos ekonominių ryšių stiprėjimu. Ypač Lietuvai rūpi Kaliningrado srities sueuropinimo galimybės. Jei tik Lietuva galėtų aktyviai prisidėti prie šių procesų, ji galėtų tikėtis tiek politinės, tiek ekonominės naudos.

Taip pat būtina skatinti ir plėtoti ekonominį, akademinį ir kultūrinį bendradarbiavimą su Kaliningrado sritimi, suteikiant galimybę šios srities gyventojams lengviau įvažiuoti į ES. Lietuva turi remti ir skatinti net ir tas ES iniciatyvas (projektus), kurias įgyvendinant pati nedalyvauja, nes jos sudaro prielaidas glaudesnei Kaliningrado srities integracijai į ES.

Realistų ir geopolitikų nereikia ilgai įtikinėti, kad autoritarinis režimas Baltarusijoje pats savaime kelia grėsmę Lietuvos teritoriniam integralumui ir nepriklausomybei. Baltarusijos galia (pirmiausia karinė) kur kas didesnė už Lietuvos, todėl galimai nestabilios ir neprognozuojamos valstybės kaimynystė kelia tiesioginę grėsmę Lietuvos gyventojų saugumui ir gerovei.

Geopolitiškai Lietuvai svarbi šios šalies *de facto* ir *de jure* nepriklausomybė bei demokratėjimo perspektyva. Lietuva suinteresuota, kad Baltarusija taptų nepriklausoma, demokratiška ir ekonomiškai atvira. Todėl susidarius nors menkiausiai jos demokratizavimo galimybei, reikia siekti, kad Lietuva vaidintų aktyviausią vaidmenį Baltarusijos demokratėjimo ir sueuropinimo procese.

Konstruktivistams, kaip ir realistams bei geopolitikams, akivaizdu, jog klestinti europietiška demokratija Rusijoje yra pagrindinis ilgalaikis Lietuvos saugumo interesas, kurį įgyvendinus dauguma kitų saugumo problemų taptų nebeaktualios. Kol tai taps įmanoma, Lietuvai reikia siekti desekuritizuoti Rusiją ir imti labiau pasitikėti savimi su ja palaikant santykius.

Konstruktivistams taip pat nekelia abejonių teiginiai, kad reikia išnaudoti naujas narystės NATO ir ES galimybes, turint omenyje ir naujus apribojimus.

Narystė ES ir NATO Lietuvai suteikė naują tvirtą pagrindą ir tai, ką realistai vadina „struktūrine galia“, kuria ji gali naudotis plėtodama santykius su Rusija. Kita vertus, Lietuva prarado dalį politikos autonomiškumo. Reikia įsisąmoninti, kad nuo šiol Lietuvos ir Rusijos santykiai yra dalis ES ir Rusijos bei NATO ir Rusijos santykių. Lietuvai reikės nuolat derėtis, prisitaikyti, daryti kompromisus ir dažnai nusileisti bendriems ES ar NATO reikalavimams.

Konstruktivizmas skatintų dar kartą įvertinti savo ambicijas – kai tai susiję su dvišaliais santykiais, Lietuva negali „žaisti“ tokiu pat lygiu kaip Rusija vien dėl skirtingų „svorio kategorijų“. Ji negali būti ir tarpininkė ar tiltas tarp ES ir Rusijos ne tik dėl to, kad neturi tam išteklių, – su tokiu Lietuvos *vaidmeniu* niekada nesutiks nei Maskva, nei Briuselis. V. Putinui Baltijos valstybės nėra tiltas į Europą – jam nereikia Vilniaus, Talino ar Rygos patarimų, jis skrenda tiesiai į Briuselį, Paryžių ar Berlyną. Vienintelis kelias Lietuvai siekti savo tikslų yra daugiašalis – per NATO ir ES.

Laikantis konstruktyvistinio požiūrio, palaikant santykius su „grėsmingu *Kitu*“ – Rusija – reikėtų mažiau dramatiizuoti „grėsmės“ elementą, tačiau geriau suvokti ir apibrėžti *Kito* tapatybę remiantis senu geru principu „pažink savo priešą“. Rusija, tokia, kokia yra šiandien, niekada neatsiprašys ar juo labiau nepasiūlys kompensacijų už okupacijos padarinius. Šį klausimą nuolat kelti dabartinės „valdomos demokratijos“ ir „kontroliuojamo kapitalizmo“ sąlygomis neperspektyvu. Plėtoti santykius su Maskva tikintis, kad Rusija kažkaip atjaus Lietuvos patirtas istorines skriaudas, – naivu ir neproduktyvu. Santykiai turėtų būti grindžiami ne viltimis, kad Rusija prisims mūsų norimą demokratinės valstybės vaidmenį, bet supratimu, jog ji yra ekspansinė, autoritarinė valstybė ir atitinkamai elgiasi. Istorijos, kaip užsienio politikos priemonės, instrumentavimas ir Rusijos apskritai sekuritizavimas nepadedą Vilniuje spręsti kur kas žemiškesnių ir aktualesnių klausimų: Kaliningrado keliamų saugumo, energetinės priklausomybės, specialiųjų tarnybų veiklos ar Baltarusijos ateities problemų. Paradoksalu, tačiau šiuo atveju konstruktyvizmas Rusijos atžvilgiu diktuotų kur kas pragmatiškesnę strategiją, negu gali pasiūlyti realizmas ir geopolitika. Visuotinis Rusijos politikos sekuritizavimas neleidžia išskirti, kurios jos grėsmės yra egzistencinės.

Šiandien Europoje yra trys grupės valstybių. Kai kurios toliau nuo Rusijos esančios šalys, tokios kaip Prancūzija, Ispanija ar Italija, turi susikūrusios romantinį Rusijos įvaizdį. Jos ne tik gerai nesupranta (arba apsimeta, kad ne-

supranta) Rusijoje vykstančių procesų, tiesiog paprasčiausiai jais nesidomi. Kitos grupės šalių, pirmiausia Vokietijos ir iš dalies Jungtinės Karalystės, požiūris į Rusiją ciniškai pragmatinis: jos puikiai žino, kas vyksta Rusijoje, bet to nepaiso ir netgi išnaudoja saviems tikslams. Pagaliau Vidurio ir Rytų Europos šalys mano, kad geriausiai suvokia Rusijoje vykstančius procesus, todėl jos bijo. Lietuvai geriausia būtų iš pastarosios grupės pereiti į antrąją. Pačių ES institucijų, pirmiausia Europos Komisijos, santykiai su Rusija remiasi interesais, o ne vertybėmis. Lietuva susiduria su savotiška dilema: interesais paremta realistinė Vakarų politika neskatina demokratizacijos procesų Rusijoje, kita vertus, ji negali pernelyg stipriai spausti ES ir NATO keisti požiūrį į „strateginę partnerystę“ su Rusija. Antirusiškas Lietuvos įvaizdis, su(si)kurtas nuolat laikant Rusiją amžina grėsme, niekada nedavė Lietuvai didelių politinių dividendų. Laikydamosi radikalios pozicijos, ji rizikuotų likti oficialaus ES ir Rusijos bei NATO ir Rusijos dialogo nuošaly, o norint jame dalyvauti, reikalinga konstruktyvi, pragmatinė prieiga.

Išvados

Realistinio ir konstruktyvistinio požiūrio į užsienio politiką sintezė nėra neįmanoma. Politikos problema tampa „saugumo problema“ tada, kai ją sekuritizuoja atitinkamą valdžią ir galią turintys veikėjai. Taigi formuojant užsienio politiką svarbūs tiek diskursyviniai, tiek materialieji veiksniai. Be to, realistai ir konstruktyvistai iš esmės sutaria, jog sėkmingai sekuritizavus problemą veiksmingos tampa specifinės diskurso priemonės, kurias įgyvendinant pateisinamas jėgos naudojimas. Šiame procese nėra svarbu, ar grėsmė yra „objektyvi“, egzistencinė, ar ne. Čia iš esmės ima galioti klasikiniai realistinės politikos (angl. *realpolitik*), balansavimo, saugumo dilemos postulatai. Galutinis sprendimas abiem atvejais – kolektyvinis saugumas: tik realistams tai – aljansų kūrimas, kai išlieka *Aš–Kiti* dichotomija, o konstruktyvistams – transnacionalinė integracija, nacionalinės politikos pabaiga ir supranacionalinės pradžia.

Taigi net transnacionalinė integracija nepadedą visiškai išspręsti saugumo problemos. Nors *Aš–Kiti* dichotomija niveliuojasi, atsiranda nauja – *Mes–Kiti* dichotomija. Bet kokiai tapatybei sukurti būtini grėsmingi *Kiti*, tačiau grėsmingų *Kitų* buvimas sukuria inherentišką saugumo dilemą, kurią peržengti įmanoma tik išplėtojus transnacionalinę integraciją ir sukūrus kolektyvinę tapatybę *Mes*. Tačiau kad nauja tapatybė *Mes* galėtų funkcionuoti, jai reikia *Kitų*. Panašiai ir realizmo atveju: stipresni subjektai pajungia, asimiliuoja kitus, sukurdami naują tapatybę senosios pagrindu, tačiau šiuo atveju kolektyvinė tapatybė neįmanoma. Pavyzdžiui, ES kelios tapatybės rūšys gali koegzistuoti ir turėti realių pretenzijų į savarankišką saviraišką (Jungtinėje Karalystėje koegzistuoja škotiška, britiška ir europietiška politinė tapatybė), tačiau tokių imperinių subjektų kaip JAV ar Sovietų Sąjunga atveju regioninė ir kitokio pobūdžio subnacionalinė tapatybė yra iš esmės nominali ir neturi jokių politinės saviraiškos teisių ar galimybių – čia egzistuoja griežta tapatybės rūšių hierarchija. Juo labiau du nacionalinės tapatybės pavidalai kolektyvinės tapatybės pagrindu negali koegzistuoti vienodomis teisėmis – taigi teoriškai saugumo dilema neišsprendžiama nei iš realizmo, nei iš konstruktyvizmo pozicijų. Teo-

rija negalės niekada pasiūlyti praktinių problemų galutinių sprendimų, nes konkretaus tarptautinės politikos subjekto situacijos ypatybės diktuos specifinius būdus, kuriuos taikant neišvengiamai turės būti panaudoti tiek realizmo, tiek konstruktyvizmo elementai.

Vargu ar šiandien įmanoma (ir ar reikia) Lietuvai staigiai pereiti nuo realistinės geopolitinės prie konstruktyvistinės užsienio politikos. Tiek akademinio, tiek politinio elito mąstymas vis dar pernelyg realistiškas. Konstruktyvistinės prielaidos savo ruožtu iš esmės dar nėra patikrintos praktiškai. *Realiausias ir konstruktyviausias* būtų evoliucinis kelias – kritiška kai kurių senų Lietuvos užsienio politikos aksiomų peržiūra ir kai kurių naujų konstruktyvistinių įžvalgų išbandymas praktiškai.

Pagrindiniai sintetinių evoliucinių požiūrių, sujungiančių realistinę geopolitiką ir konstruktyvizmą, apibūdinantys teiginiai:

1. Lietuvos euroatlantizmas neturėtų būti šalies užsienio politikos dogma ir nustelbti visų kitų visuomenės interesų ir problemų. Lietuvos narystės ES įtaka visuomenės gyvenimui, jos padariniai yra ilgalaikiai ir daug svarbesni nei narystės NATO ar santykių su JAV. Būtent todėl Lietuva turi iš naujo įvertinti savo Europos politiką.

2. Europos politikoje Lietuva turi internalizuoti ES kaip savo korporatyvinės tapatybės dalį, nes ji yra Europos kolektyvinės tapatybės dalis. Iki šiol tiek politiniam elitui, tiek visuomenei ES vis dar buvo daugiau išorinis darinys nei nacionalinės tapatybės dalis. Šiandien turėtų būti kalbama ne apie Lietuvą ir Europos Sąjungą, o apie Lietuvą Europos Sąjungoje. Taisyklės ir principai, kuriais Lietuva vadovavosi užsienio politikoje iki narystės plėtodama dvišalius ir daugiašalius santykius, ne visada tiks naujoje situacijoje. Netgi tokios pamatinės sąvokos kaip „suverenitetas“, „teritorija“, „sienos“, „pilietybė“ ar net „demokratija“ įgyja naują prasmę, kai nacionalinė valstybė virsta valstybe nare. Visa tai turi atsispindėti Lietuvos užsienio politikoje – Lietuvai turi būti svarbiau įgyvendinti bendrus Europos, o ne JAV globalinius interesus tais atvejais, kai ES turi aiškiai apibrėžtus interesus ir tie interesai susikerta. Kitaip tariant, proamerikietiška Lietuvos laikysena neturi būti *besąlygiška*, t.y. nereikėtų jos paversti geopolitikos „teoremos“ aksioma. Šiuo atveju vertėtų taikyti nuostatą, kad Lietuvos užsienio politika turi būti įgyvendinama vadovaujan-

tis efektyviomis tarptautinėmis normomis, kurias prižiūri efektyvios tarptautinės institucijos, ribojančiomis JAV vienašališkumą.

3. Šiandien Lietuvos saugumo situacija, skirtingai nei leistų tvirtinti nuolatine ir visuotinę mobilizaciją numatanti geopolitika, nėra kuo nors ypatinga, egzistencinės karinės grėsmės Lietuvai nekyla ir nekils dar bent 10 metų. „Aukštosios“ politikos ir „kietojo“ saugumo prasme Baltijos valstybių saugumo problema – jau išspręstas klausimas. Vargu ar Lietuva turėtų siekti resekuritizuoti savo padėtį regione, kaip tai siūlytų daryti radikalesni euroatlantistai. Ji turi galvoti plačiau, nepaisydama, kad jos tiesioginio veikimo laukas apsiriboja kaimyniniais regionais. Kitoms ES narėms aktualūs klausimai turi būti svarbūs ir Lietuvai. Turi būti aiški Lietuvos pozicija dėl Mianmaro ar Kinšasos problemų, jeigu norima, kad kiti įsiklausytų į Vilniaus nuomonę dėl Minsko ir Kišiniovo.

4. Lietuva turėtų labiau vertinti savo dalyvavimą BUSP. Silpna BUSP neatitinka Lietuvos interesų. Tik stipri, vieninga ir veiksminga BUSP gali padėti įgyvendinti svarbiausius Lietuvos interesus, todėl Vilnius turėtų būti pasiruošęs paaukoti dalį sprendimų priėmimo savarankiškumo ir gana tuščią veto teisę bendrų interesų labui. Pagaliau turėtų ir solidžiau prisidėti prie ES taikos palaiškymo operacijų, kad Lietuvos deklaruojama aktyvi parama Europos saugumo ir gynybos politikai įgytų praktinę išraišką. Tai būtina siekiant pelnyti ne tik aktyvios, bet ir patikimos ES narės vardą.

5. Santykius su Rusija reikia siekti desekuritizuoti. Problemiški šių santykių aspektai neturėtų būti svarstomi pagal saugumo darbotvarę, nes juos reikėtų įtraukti į normalios politikos klausimų sąrašą. Rusijos, kaip grėsmingo *Kito*, įvaizdis yra susijęs ne tik su realiomis jos keliamomis grėsmėmis, bet ir su pačios Lietuvos suvokimu, kad Rusija visada bus grėsmė. Laikantis tokios griežtos pozicijos galima nepastebėti svarbiausių problemų, pavyzdžiui, Lietuvos politinės sistemos silpnumo, dėl kurio Rusijos pinigai gali skverbtis į Lietuvos vidaus gyvenimą ir paversti ją Rusijos „Trojos arkliu“ NATO ir ES viduje. Tuo pat metu sekuritizuojami tie aspektai, kurie egzistencinės grėsmės nekelia (Pergalės dienos minėjimas, SU-27 katastrofa Lietuvoje ir Rusijos karinė grėsmė apskritai). ES viduje Lietuva turi būti konstruktyvi, plėtodama dvišalius san-

tykius – pragmatiška, tačiau kartu nuosekliai siekti ilgalaikio intereso – kad Rusijoje įsigalėtų tikroji, o ne valdoma demokratija.

6. Lietuva turi tapti *normalia*, eiline ES nare saugios, laisvos ir vieningos Europos viduje. Kad šis tikslas būtų pasiektas, natūraliausia – stiprinti NB8 grupės visokeriopą bendradarbiavimą. Tokios koncepcijos kaip „tilto“, „tranzito valstybės“, „buferinės zonos“, „tarpininkės“ ar „placdarmo“ implikuoja tiktai geopolitinį neužtikrintumą ir inherentišką nesaugumą.

Literatūra

Abdelal R., Herrera Y. M., Johnston A. I., McDermott R. "Identity as a Variable", Harvard University, 2005.

Adler, Emanuele. "Seizing the Middle Ground: Constructivism in World Politics". *European Journal of International Relations*, 3(3) 1997, p. 319–63.

Asmus, Ronald. "Great expectations for Central and Eastern Europe", *World Security Network*, 13 08 2003, http://www.worldsecuritynetwork.com/showArticle3.cfm?article_id=8581

Asmus, Ronald. "Rethinking the EU: Why Washington Needs to Support European Integration", *World Security Network*, 28 09 2005, http://www.worldsecuritynetwork.com/showArticle3.cfm?article_id=11959

The Atlantic Council of the United States, The Centre for European Reform, and The Institute for the U.S. and Canadian Studies at the Russian Academy of Sciences, "The Twain Shall Meet: The Prospects for Russia-West Relations", Policy paper, May 2002, <http://www.cer.org.uk>, 2004 09 14.

Bishai, L. "Secession and Security: the Politics of Ethno-Cultural Identity". In Aggestam L., Hyde-Price A. (ed.) "Security and Identity in Europe. Exploring the New Agenda". London: Macmillan Press Ltd, 2000.

Booth, Ken. "Security and Self: Reflections of a Fallen Realist" in Krause K., Williams M. eds. "Critical Security Studies: Concepts and Cases". London: UCL Press, 1997, p. 83–121.

Buzan, Barry, Wæver, Ole, de Wilde, Jaap. "Security: A New Framework for Analysis". Colorado: Lynne Rienner Publishers, 1998.

Bretherton Ch., Vogler J., *The European Union as a Global Actor*, London: Routledge, 1999.

Brzezinski, Zbigniew., „The Geostrategic Triad. Living with China, Europe and Russia“. Washington: The CSIS Press, 2001.

Cohen E. A., „History and Hyperpower“, *Foreign Affairs*, 83, 4, 2004, p. 49–63.

Elman C., „Introduction. Appraising balance of power theory“. In John A. Vasquez, Elman C., eds., „Realism and the Balancing of Power. A New Debate“. New Jersey: Pearson Education, Inc., 2003, p. 1–23.

Eurobarometer 62: public opinion in the European Union, May 2005.

Eurobarometer 64: public opinion in the European Union, December 2005.

European Policy Centre, „Towards a Renewed Transatlantic Community“, http://www.ifeurope.org/TEWN/pdf/607037283_IDE2005.pdf

Gaddis, John L. „International Relations Theory and the End of the Cold War“. *International Security*, 17(3), pp. 5–58.

Gnesotto, Nicole. „European Security and Defence Policy: A European View“, *European Security and Defence Policy: Taking Stock*, ESF Working Paper No. 8, September 2002, <http://www.iiss.org/eusec/gnesotto.htm>

Gricius, Algirdas, Paulauskas, Kęstutis. „EU’s Common Foreign and Security Policy and Lithuania“. *Lithuanian Annual Strategic Review 2003*, Vilnius: General Jonas Žemaitis Lithuanian Military Academy, 2004, p. 65–94, available online:

http://beta.lka.lt/~serveris/biblioteka/KNYGOS/strategine_apzvalga_angl_2003.pdf

Hoffmann S., „US-European Relations: Past and Future“. *International Affairs*, 79, 5, 2003, p. 1029-1036.

Hunter R. E. „Europe’s Leverage“. *The Washington Quarterly*, 27, 1, 2003.

Keohane, Robert. „International Institutions: Two Approaches“. *International Studies Quarterly* 32(4), 1988, 379–396.

Mearsheimer, John. "Back to the Future: Instability in Europe after the Cold War". *International Security*, 15, 1, 1990, 5–56.

Mearsheimer, John. "A Realist Reply". *International Security*, vol. 20, no. 1, 1995.

Miniotaite, Grazina, "Convergent Geography and Divergent Identities: A decade of transformation in the Baltic states." *Cambridge Review of International Affairs*, 16, 2, 2003, p. 209–222.

Motieka, Egidijus, Statkus, Nortautas, Daniliauskas, Jonas. "Global Geopolitical Developments and Opportunities for Lithuanian Foreign Policy" in *Lithuanian Annual Strategic Review 2004*, Vilnius: General Jonas Žemaitis Lithuanian Military Academy, 2005, p. 27–66, http://beta.lka.lt/~serveris/biblioteka/KNYGOS/strategic_review_2004.pdf

Laurinavičius, Česlovas, Motieka, Egidijus, Statkus, Nortautas. „Baltijos valstybių geopolitikos bruožai. XX amžius“. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2005.

Legro, Jeffrey W., Moravcsik, Andrew. "Is Anybody Still a Realist?". *International Security*, 24, 2, 1999, p. 5–55.

Lopata, Raimundas, Statkus, Nortautas, "Empires, the World Order and Small States", *Lithuanian Foreign Policy Review*, 2006 (in print).

Neumann, Iver, Waever, Ole (ed.), "The Future of International Relations. Masters in the Making", London, Routledge, 1997.

Paulauskas, Kęstutis. „The Baltics: from nation states to member states: rethinking Russia, revamping the region, reappraising the EU“, EU-ISS Occasional Paper, forthcoming .

Peterson J., Sjursen H. (eds.), "A Common Foreign Policy for Europe?". London: Routledge, 1998.

Rynning S., "Conceptualizing NATO's Future", Paper prepared for presentation at the DSE conference, Aalborg, September 27-28, 2003, <http://www.ihis.aau.dk/eru/DSE/Rynning.doc>

Schweller R.L., „Bandwagoning for Profit: Bringing the Revisionist State Back In“, *International Security*, 19,1, 1994, 72–107.

Sweeney K., Fritz P., „Jumping on the Bandwagon: An Interest Based Explanation for Great Power Alliances“, *Journal of Politics*, 66, 2, 2004, p. 428–449.

Toomas, Ilves H. „The Pleiades Join the Stars: trans-Atlanticism and Eastern Enlargement“. *Cambridge Review of International Affairs*, 18, 2, July, 2005, p. 191–202.

Waever, Ole. „Securitization and Desecuritization“. In Lipschutz, Ronnie D. (ed.) „On Security“. New York: Columbia University Press, 1995.

Waever, Ole. „The Sociology of a Not So International Discipline: American and European Developments in International Relations“. *International Organization*, 52(4), 1998, pp. 687–727.

Walt S. „The origins of alliances“. Ithaca: Cornell University Press, 1987.

Walt S., „The Progressive Power Realism“. In John A. Vasquez, Elman C., eds., „Realism and the Balancing of Power. A New Debate“. New Jersey: Pearson Education, Inc., 2003, p. 58–65.

Wendt, Alexander. „Social Theory of International Politics“. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.

**Nortautas Statkus
Kęstutis Paulauskas**

**TARP GEOPOLITIKOS IR POSTMODERNO:
kur link sukti Lietuvos užsienio politikai?**

Atsakingasis redaktorius Gediminas Vitkus

Kalbos redaktorė Nijolė Andriušienė
Maketavo Dalia Žukaitienė
Viršelio dizainerė Laima Adlytė

2008-01-15. Tiražas 120 egz. Užsakymas GL-29.
Išleido Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija,
Šilo g. 5A, LT-10322 Vilnius
Spausdino Krašto apsaugos ministerijos
Leidybos ir informacinio aprūpinimo tarnyba,
Totorių g. 25/3, LT-01121 Vilnius